Notes on Karpooramanjari

1107

8803

[illegible]

1. పే. జన్మస్థానవిరాగ[illegible]ప్రవృత్తి నపోటునుండి రూఢబాటువలని ఖేదము.
దుస్సహము=సహింపరానిది. ఆలు=భార్య. అన్నదమ్ములు-వ్యు. అన్న+తమ్ములు(డు), ద్వంద్వంబున క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ, ద, వలగు. స్వదేశము-ఇరు పరదేశము. శాస్త్రజ్ఞులు=శాస్త్రము తెలిసినవారు. అజ్ఞానజనితము=తెలివిలేనితనము చేతఁబుట్టినది. మమత్వము-రూ. మమత=అభిమానము. ప్రాజ్ఞులు=మిక్కిలి తెలిసినవారు. అసంభవము=కలుగనిది. స్వాభిమానము=తనయందలి ప్రేమము. శ్లాఘ్యులే=పొగడఁదగినవే. గర్హ్యములు=నిందింపఁదగినవి. తిరములనుండి=స్థిరమగు స్థానములనుండి. తిరము (నామమైనప్పుడు)=స్థిరము, పురుషార్థము, (విశేషణమైనప్పుడు)=శాశ్వతము, సమాసము (క్రియగానైనప్పుడు)=దాఁటుట. ముక్తిప్రదాయకములు=మోక్షమును విశేషముగా నిచ్చునవి, ముక్తిప్రదాయకములగు నగరములు-అయోధ్య, మధుర, మాయ, కాంచి, అవంతిక, కాశి, ద్వారక. అవంతియే యుజ్జయినీపురమైయున్నది. ఏటిపిట్టపోట్లు-వ్యు. ఏఱు+నీరు+పోట్లు-ఇందలి 'టి' [illegible]కములు. మందమందమయానిలంబులు=మెల్లగవీచెడుగాలులు. నెమ్మేను-వ్యు. నెఱ+మేను-సమాసమునకొన్నిచోట్ల, మొదలగుశబ్దములకు అంత్యవర్ణలోపమును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబును గలుగును. సోఁకన్=తాఁకఁగా. ఎవ్వఁడు-వ్యు. ఏ+వాఁడు. ప్రదోషకాలము=రాత్రికిఁబూర్వమైనకాలము, అనఁగా, సంజవేళ. ఆలయంబునకున్=గుడికి. సకలభువనరక్షకుఁడు=సమస్తమైనలోకములను గాపాడువాఁడు. విరూపాక్షుఁడు=శివుఁడు-వ్యు. వికారమైన కన్నులుగలవాఁడు (విరూపము=వేసి.) మహాకాళి ఈశ్వరున్=పార్వతిమగని, శివుని. చేతులార-వ్యు. చేతులార-వ్యు. చేతులు+ఆరన్ (ఆరన్=నిండుగా) నందన=కూతురు-పుంలి=నందనుఁడు. వత్సరాజు...చరిత్రకథలు-వత్సరాజు వత్సదేశమునకు రాజు. అతఁడు పరాక్రమముచే శ్రావ్యముగ దేశమును పాలించుచుండ నుజ్జయినీరాజైన ప్రద్యోతుఁడు వానిం బంధించి చెఱలోనుంచెను. వత్సరాజుయొక్క మంత్రియైన సిద్ధులచేఁ ప్రద్యోతనుని కూఁతురైన వాసవదత్తకు బంధనములలోనున్న తనప్రభువుచే వీణావాద్యము నేర్పునట్లేర్పాటు చేసెను. ప్రద్యోతనుఁడు తనకూఁతురు బాగుగ వీణవాయింప నేర్చినయెడల వత్సరాజును విడిచి పెట్టెదనని చెప్పెను. కాని వత్సరాజు ప్రద్యోతనుని వంచించి సాహసమున వాసవదత్తను హరించి, తానుబంధనమునుండి తప్పించుకొని తనయింటికిఁబోయి వాసవదత్తను వివాహమాడెను. వీనులు-ఇది నిత్యబహువచనము. పల్లియ-రూ. పల్లె, ఇల్లు, కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె, మొ॥ నవి. పరమపావన-[illegible]పవిత్ర.

2 పే. చరియింపఁగను అని=తిరుగునని. పద్మగర్భుఁడు=తమ్మిచూలి=బ్రహ్మదేవుఁడు. కొమ్మనుట వ్యు. కొను + అనుట. మూఁడుబంతులవ్రాసియుండన్-బ్రహ్మప్రాఁతజీవునకు ను మనుటమవాని యాయుర్వాదిభోగములనుగూర్చి మూఁడుపఙ్క్తులుగ వ్రాయునని పెద్దలుచెప్పుదురు. దుర్భరమగునవస్థ=భరింపరానిస్థితి. అగు + అవస్థ=అగునవస్థ-తద్ధర్మకక్రి. త్రైన ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు నకారంబువచ్చును. నాచేసి=నేనుచేసిన ('నా' యనునది 'నేను' అనుదానికి ప్రాతిపదికము) అర్థులు=వేఁడుకొనుచుండువారు. అభ్యాగతులు=విందుచేయువారు. మూఁడుప్రొద్దులు-ప్రాతఃకాలము, మధ్యాహ్నము, రాత్రి. వైశ్వదేవంబు=విశ్వదేవతలనుగూర్చిచేసెడు హోమాదులు. నీపాదారవిందధ్యానము=నీయొక్క పదములను పద్మములనుగాఁజూచి ధ్యానించుట. విడువఁబోన్-వ్యు. విడువ + పోన్-ప్రథమమీఁద క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ, ద, వలగు. అబ్రాహ్మణకర్మంబులన్=వేదవిహితములుకాని పనులను. భవతారకంబులు అగు=సంసారమును తరింపఁజేయునట్టియగు. అడుగుఁదామరలు=పాదపద్మములు. ఖలులు=దుర్మార్గులు. కలకండంబులు=పటికిపంచదార. మొక్కలులు=ముష్కరులు, మూర్ఖులు-ఏ. వ. మొక్కలి. విశ్వమోహనంబుఅగు=లోకములను మోహింపఁజేయునదియగు. నిత్యకళ్యాణంబులు=ఎల్లప్పుడును శుభములు. వర్ధిలు=వృద్ధిపొందు. అజన్మశుద్ధుఁడును ఐ=పుట్టినదిమొదలు పవిత్రుఁడైనవాఁడనై. ఘనాంతస్వాధ్యాయవేత్తను ఐ=ఘనాంతమువరకు వేదము నేర్చినవాఁడనై. పరిజ్ఞాతి=పూర్ణముగా నెఱిఁగినవాఁడు. విశేషించి=పైఁబెచ్చు. చరణారవిందసేవకుఁడను=పాదకమలములను సేవించువాఁడను. కాలక్షేపము=కాలముగడుపుట. దుస్తరదుఃఖసముద్రంబు=దుఃఖముచేతనైననుదాఁటరాని సంద్రము. ఉపేక్షించుట=ఒప్పరికించుట. కర్మసాక్షి=సూర్యుఁడు-వ్యు. పనులనుజూచువాఁడు. పూర్వజన్మకృతము=కిందటిపుట్టుకనందుఁ జేయఁబడినది. గోబ్రాహ్మణపక్షపాతులు=ఆవులయొక్కయు బ్రాహ్మణులయొక్కయు ప్రక్కనుండువారు. వైదికమార్గప్రవర్తకులు=వేదసంబంధమైనదారిని నడుచువారు. బ్రాహ్మణద్వేషి=విప్రులయెడఁబగగలవాఁడు. వేదబాహ్యుఁడు=వేదములకు వెలియైనవాఁడు, అనఁగా, వేదాచారమునకు విరుద్ధముగా నుండువాఁడు. అసంగతుఁడు=స్నేహముచేయనివాఁడు. నాస్తికుఁడు=పరలోకము లేదనువాఁడు. దాపురముఅయ్యెన్=ప్రాప్తించెను. ఏకాకి=ఒకఁడేయైనవాఁడు. అగ్రజన్ములు=బ్రాహ్మణులు-వ్యు. మొదటఁబుట్టినవారు. చిత్తశోధము=మనస్సుయొక్క కలఁత. నూఱుమడుంగులు=వందరెట్లు. తల్లడకారులకున్=మనశ్శోధముఁగలిగించువారలకు. కట్టిడుదుపక=కూడఁబెట్టి యనుభవింపఁజేయక. పాఁడి=క్షీరసమృద్ధి

(హాని = న్యాయము) సిరి=సంపద. సంతతి=సంతానము యావత్ + శక్తి = యావచ్ఛక్తి=శక్తి యుండునంతను. ఇడుములఁ బడిపి=కష్టములఁ బొందఁజేసి. శపథము=ప్రతిజ్ఞ.

పే. 3. పరమవైదికుఁడు=వేదము బాగుగాఁ దెలిసిన బ్రాహ్మణుఁడు. ఛాందసుఁడు=శ్రోత్రియుఁడు మహాత్వము=మహత్త్వ, బుద్ధిశక్తియు. విషయంబులకన్నన్=దేశములకంటె. విషయము-నా.శా. దేశము, సంగతి. సుభిక్షంబు అని=కఱవులేనిదని. సుభిక్షము-వ్యు. సులభమైన సేవగలది-విగు. దుర్భిక్షము. నగరము=లక్ష్మీదేవి పట్టణము. సాగరనామధేయు=అక్షరములోఁ గూడుకొనిన పేరుకలదై. తలఁదాఁచుకొనుట=గూఢముగా నివాసము చేయుట ఎట్టయెదుట-వ్యు. ఎదుట + ఎదుట. ఆమ్రేడితము. దైవడుపహతుఁడ నగు=దేవునిచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడనగు. ఉపద్రవము పాలుగావలసిన=కష్టములకు లోనుకావలసినట్టి. భాస్కరుఁడు=సూర్యుఁడు-వ్యు. భాః + కరుఁడు = వెలుఁగును జేయువాఁడు. తొంటి-రూ. తొల్లిఁటి, తొల్లింటి ఇవి "తొల్లి" యను పదముయొక్క షష్ఠీవిభక్తిరూపములు. డీలుపడి=సత్త్వహీనమై. తూర్పుటొడ్డు-వ్యు. తూర్పు + ఒడ్డు-కర్మధారయసమాసమందు ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమంబగు. విసవిస-ధ్వన్యనుకరణము. స్థూలమై=బలిసినదై. తాపశము-రూ తాపసము=ఘోరము. కనకకుండలములు=బంగారుకమ్మలు. కృష్ణాజినము=అఁదు లేడితోలు. శిష్టుఁడు=సదాచారసంపన్నుఁడు చూపఱకున్=చూచువారికి. నెఱపుగొల్పున్=భయము పుట్టించును. ధూర్తవర్తనుఁడు=మోసమైన నడవడి గలవాఁడు కోపకాఁడు-స్త్రీ. లిం. కోపకత్తె. మహీసురుఁడు=భూదేవత=బ్రాహ్మణుఁడు. సంతప్తమై=మిక్కిలి కాఁచఁబడినదై. కేవురించి=ఎక్కుఁబాటి. దీర్ఘపరిమాణంబు-అచ్చుతప్పు దీర్ఘప్రయాణంబున్=నిడుదైన పయనము చేసి. అత్యంతశ్రాంతుఁడై=మిక్కిలి యలసటను జెందినవాఁడై. అతిశ్రాంతుఁడై-అచ్చుతప్పు. ఎడనెడ-వ్యు. ఎడన్ + ఎడన్=మధ్యమధ్య. ఇచ్చగించెను=ఇష్టపడెను. నిమ్నోన్నతము=మిట్టపల్లములుగలది. పథికులు=మార్గస్థులు. గమ్యస్థానము=చేరవలసిన చోటు. కడుంగడున్-వ్యు. కడున్ + కడున్, ద్విరుక్తముమీదఁ బరుషసరళములు పరమగునపుడు లోప, ద్విత్వ, పూర్ణబిందు, సంశ్లేషములతో నైదైనను వచ్చును. గనుక-కడుఁగడున్, కడుంగడున్, కడుగ్గడున్ అనురూపములు వచ్చును.

పే. 4 ధైర్యశీలుఁడు=ధీరత్వము స్వభావముగాఁ గలవాఁడు. అంగన=స్త్రీ. కాఱుచీఁకటులు=దట్టమైనచీకట్లు (కారు=నల్లని.) క్రూరమృగంబులు=క్రూరజంతువులు. నలుదెసల-వ్యు. నాలుగు + దెసలు. చోరకిరాతులు=దొంగలు, బోయవాండ్రు. భయ

కంపితుండై = భయముచే వణఁకింపఁబడినవాఁడై, మాటిమాటికి వ్యు. మాటికి + మాటికి. హరినామస్మరణము = విష్ణుని పేరు తలఁచుట. తాన్ + చేయు = తాఁజేయు. (ప్రథమావిభక్తియందుండియు "తాను, నేను" అనుపదములు గ్రామ్యప్రయోగికములు. విహ్వలచిత్తుఁడు అగును = భయముచే స్వాధీనతతప్పిన మనస్సుగలవాఁడగును. జన్నిగట్టు = బ్రాహ్మణుఁడు-వ్యు. జన్నియ + కట్టు = యజ్ఞోపవీతము ధరియించువాఁడు మూర్తీభవించెనో = ఆకారముఁదాల్చెనో. వెనువెంటన్ వ్యు. వెంటన్ + వెంటన్ - ఆమ్రేడితము. హరిహరా = శివశివా.

రెండవప్రకరణము.

మహోన్నతము = మిక్కిలి యెత్తైనది. నెలవు = స్థానము. ఆర్యావర్తము = ఆర్యులు నివసించుచోటు; అది వింధ్యకును హిమాలయమునకును మధ్యనున్నభూమి. భగవన్నిర్మితము అను రాతిగోడవంటిదియునన్-దీని నే కాళిదాసు కుమారసంభవమందు "దేవతాత్మా" అని యుపయోగించెను. దుర్భేద్యము = భేదింపరానిది. నగము = కొండ-వా. చెట్టు. నగము-వృక్షవదుండునది వైశాల్యము, ఔన్నత్యము, గాంభీర్యము-ఇవివరుసగా విశాల, ఉన్నతి, గభీర అనుమాటలకు భావార్థకతద్ధితరూపములు మూఁడుకన్నుల వేల్పు = త్రినేత్రుఁడు = శివుఁడు. తెలదాఁచు ...నీవు నన్ను- "కూర్చుభూములు జనులకు పాకంబుమంచి ప్రియ్యాదావి వానివలని బాధ జనులకుఁదప్పింపఁగోరి నన్నుఁ బ్రీతిగానుచే దూనునివేఁడను. నేనును, మాతృపదులు శుచిస్థానమునుగోరుదుదు, నిజసత్వమున్న శుచిత్వముప్పటనే యుండునని తెలఁపి, శ్రద్ధానమునే నాయునికిపట్టుగా నెంచుకొంటిని" అని శివుఁడు తనివాసమునుగూర్చి పార్వతితోఁ జెప్పెను. (చూ. భారతము. అను శాసనిక పర్వము) దాక్షాయణి = దక్షప్రజాపతికూఁతురు సతీదేవి. కొఁదపార్వతియై జన్మనందె-తనదక్షుఁడు జ్ఞానయజ్ఞంబునా భూభిపింపఁబడి, యోగాగ్నిచే నశింపఁగోరి దానలోఁబడి భస్మమయ్యె. తరువాత నామె హిమవంతునకు పుత్రికయయి యతనికిఁ గూఁతురై పుట్టి మోహనరూపిణియై శివునకు వలపుఁబుట్టించి యాతనిఁ బెండ్లియాడెను. కాళ్యకపిగి కన్యాదానమిచ్చ-ఏదానమునకుఁ జేయుచుప్పుడైనను దానము పరిగ్రహించువా

రికి షోడశోపచారములుచేసి పిమ్మట దానమీయవలెను. కార్యకరుకుట యీయుపచారములలోనొకటి. దానములుపదాఱు గో, భూ, తిల, హిరణ్య, రత్న, విద్య, కన్య, దాసి, శయ్య, గృహ, అగ్రహార, రథ, గజ, అశ్వ, ఛాగ, మహిషీదానములు. బ్రహ్మచర్యము=ముంజితాడులోనగువానిధరించి వేదముఁజదివెడి యాశ్రమము. నాకలక్=గాఢములను. ఒకయింటివాఁడై=గృహస్థుఁడై పెండ్లి-బ్రహ్మచారి గురుశుశ్రూషచేయుచునుండువాఁడుగనుక వానికిల్లక్కఱలేదు. గృహస్థునకేయిల్లవసరమగును. మహీధరగుహాంతరంబులు=కొండగుహలలోపలి భాగములు. మహీధరము-పర్వ. భూమినిధరించునది. ప్రమథగణంబులు=శివభటులయొక్క సమూహములు. నందీశ్వరుఁడు-శివునివాహనమైన వృషభరాజము. అంకె=వృషభధ్వని. ప్రతిధ్వనులు=మాఱుమ్రోతలు. భూధరకూటములు=కొండకొమ్ములు. విహారంబుసల్పు=తిరుగు కిన్నర-అశ్వముఖము నరశరీరముగల వేల్పు. విద్యాధరుఁడు-దేవజాతివిశేషము ధరాధరంబు=కొండ (ధర=భూమి.)

పే 6. రాజర్షి=రాజులయ్యు ఋషివృత్తినుండువారు-జనకుఁడు, ఋతుపర్ణుఁడు మొ॥ వారు రాజర్షులు. బ్రహ్మర్షి=బ్రాహ్మణుఁడైనఋషి-వసిష్ఠుఁడు, గౌతముఁడు మొ॥ వారు. దేవర్షి=దేవతాస్వరూపులై ఋషివ్యాపారమునందుండువారు-నారదాదులు. గణంబులకున్=గుంపులకు, రాజర్షి ..భూమియై- హిమవంతుఁడు సోమలతాదియజ్ఞసాధనములకుఁబుట్టినిల్లగుటయు భూమినిధరించుటకు వలసినబలము గలిగియుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మదేవుఁడు అతనికి యజ్ఞభాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతట తానే అనుగ్రహించినటుల కుమారసంభవమందుఁ జెప్పఁబడియెను. బ్రహ్మాండపురాణమందు ‘‘ శైలానాం హిమవన్తంచ, నదీనాంచైవసాగరమ్। గన్ధర్వాణా మధిపతించక్రే చిత్రరథంవిభుః ’’ అనియున్నది కాఁబట్టి దానియందుసోమలతలుండుటచేనది యందవరకు యజ్ఞభూమియైయున్నది. పురాణములు 18 గలవు. గుబ్బలి=కొండ. భువనపావనములు=లోకములను బవిత్రపఱచునవి. ప్రముఖ=మొదలైన. నదీమతల్లికలకున్=నదులలో శ్రేష్ఠమైనవానికి. మతల్లిక, మచర్చిక, ప్రకాండక, ఉద్ఘ, తల్లజము-ఇవి శ్రేష్ఠవాచకములు. గట్టులదొర=కొండలరాజు. కటి=నడుము. చరియించు=తిరుగు-హిమాలయమునకు హిమరేఖ (snow-line) మధ్యనేయున్నది. శీర్షశృంగములు=ఎత్తైనకొండకొనలు. దుర్గమఅరణ్యములు=చొరరానియడవులు. అమూల్యరత్నములు=వెలలేనిమణులు. దివ్యౌషధులు=మేలైనమందుచెట్లు. గైరికాదిధాతువులు=మణిశిలమొదలగు శిలావిశేషములు. బహుసత్వములు=అనేకక్రూరజంతువులు. సత్వము. ప్రాణి. బలము, త్రిగుణ

ముఖ్యములలో నొకటి, క్రూరజంతువు. సొబగు=అందము. చరియ-అచ్చతెప్ప. చఱియ-రూ. చఱి=పర్వతశిఖరము క్రింది నేల. అనంతమహిమ=తుదిలేని ప్రభావము. చలికొండ-యది, 'హిమగిరి' కి సరియైన తెలుఁగుసమాసము. సింధువు-నానా. సముద్రము, ఏనుఁగు, ఒకనదము. తన్మధ్య-వ్య. తత్ + మధ్య. పాంచాలము-ప్రస్తుతపుపంజాబు. చవిటిపఱ్ఱ=చౌడుమన్ను గలబయలు. రత్నగర్భుఁడన్=మణులు తమయందుఁగలవాని, అనఁగా, రత్నములు సైతము ఫలించునక్షేత్రములను. జీవనంబులు=ప్రాణములు, లేక, నీరు. పలుపాడులు-మిశ్రసమాసము తావుల్=చోటులు కాఁడవులు=నల్లనియడవులు (కారు నాఁడు అడవి) శాలివాహనశకము-క్రీ శ 78 సం॥ నుండి విక్రమార్కశకము-క్రీ. పూ. 57 సం॥ రము నుండి. దుష్టమృగకిరాతశరణ్యంబులు= దుష్టజంతువులకు, బోయవారలకు శరణముచొరఁదగినవి అముడ=నాల్గుక్రోసులమారము పాటవికులు-అచ్చతెప్ప. 'నాటవికులు' అనియుండవలెను. ఆటవికులు=అడవివాండ్రు. వనౌకసులు=అడవిమనుష్యులు-నానా. కోఁతులు.

శ్లో. 6 పులుఁగుల్=పక్షులను. తేరన్=తెచ్చుచుండఁగా. దుర్వ్యసనములు=కామక్రోధములవలనఁబుట్టిన చెడుదోషములు. అవి-స్త్రీ, జూదము, వేఁట, వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము, అర్థదూషణము. కాఱుచీఁకటి=దట్టమైనచీఁకటి. ఆర్తనాదము=దుఃఖపుధ్వని. నిశ్చేష్టులై=కదలికలులేనివారై. పులకరించెను=గగుర్పాటుచెందెను. ఆజన్మాంతము=చచ్చుపోవువఱకు కృతజ్ఞుఁడు=చేసినమేలు మఱవనివాఁడు-విరు. కృతఘ్నుఁడు.

శ్లో. 7 చోరుఁడు=దొంగ. వెనువెంటన్-ద్వ. వెంటన్+వెంటన్. ప్రహారము=దెబ్బ-రూ. ప్రహరము. క్రొన్నెత్తురు-వ్య. క్రొత్త + నెత్తురు-సమాసమందు క్రొత్తాదులకంత్యవర్ణలోపమును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునునగు. కుండలములు=తమ్మెంట్లు. జాలిగమరన్=జాలికలుగఁగా. వానిగాయము-అచ్చతెప్ప. వానిగాయము-అనియుండవలెను. నిజప్రాణరక్షకుఁడు= తనప్రాణమును గాపాడువాఁడు. సుమిత్రుఁడందురు-తనపేరుతాను జెప్పకొనరాదుగనుక 'అందురు' అనిచెప్పెను ఒకఁడు తనపేరు, గురువుపేరు, కృపణునిపేరు, జ్యేష్ఠసంతానముపేరు, భార్యపేరును జెప్పరాదని పెద్దలుచెప్పుదురు. మృదుభాషణంబులకున్ =మెత్తనిమాటలకు. భాషణము-దూ. భాష. ప్రచ్ఛన్నవేషుఁడై =మిక్కిలిగూఢమైన వేసముగలవాఁడై. పరికించు=ఎదురుచూచు. ఉపచారములు= సేవలు.

మూఁడవ ప్రకరణము.

ఇల్లుఁ గట్టుకొని కాఁపురముండుట=స్థిరముగా నుండుట. కృష్ణపక్షము=చీఁకటిగా నుండు 15 దినముల కాలము. కడముట్టు=అంత్యమగు. రూపులు=రాత్రులు. కలుషంబులు=మలినములు. కళావంతములు=కాంతిగలవి. దిశాముఖంబులు=దిక్కుల కొనలు. అజ్ఞానఅంధకారమయము=తెలివిలేకపోవుటయను చీఁకటితో నిండినది. కించిజ్జ్ఞులు=కొంచెము తెలిసినవారు. జ్ఞానదీప్తిసంతతంబు=తెలివిచేతఁ బ్రకాశమానముగాఁ జేయఁబడినది. వెలుఁగు=కాంతి; ముండ్లకంచె. డింగుపడి=అడఁగి. రాజ-నానా. భూభర్త, చంద్రుఁడు, ఇంద్రుఁడు, యక్షుఁడు, క్షత్రియుఁడు. అర్తికరులు=బాధ కలిగించువారు. నిశారాజు=రాత్రికిఁ బ్రభువు, చంద్రుఁడు హేమంతఋతువు-మార్గశీర్ష పుష్యమాసములు. జగజ్జనులు-వ్యు. జగత్+జనులు=భూమియందలి మనుష్యులు. ఆనందఅబ్ధి=సంతోషసముద్రము. కువలయఆనందప్రదాయకుఁడు=భూమికి సంతోషమును మిక్కిలిగాఁ గలిగించువాఁడు, లేక, కలువలకు సంతోషమును మిక్కిలిగాఁ గలిగించువాఁడు. కువలయము-నానా. భూమి, కలువ. స్వచ్ఛమూర్తి అగుచున్=నిర్మలమైన శరీరము గలవాఁడై. షోడశకళాపరిపూర్ణుఁడై=పదారుకళలచే నిండినవాఁడై. అకసము-తద్భ. ఆకాశము. పండువెన్నెల=పూర్ణచంద్రిక. రేయి-అచ్చప్వ. రేయి-రూ. రేయి=రాత్రి. మేను=ఒడలు=శరీరము. మాటుమణఁగి=మఱుఁగుపడు. ఆర్యా=పూజ్యుఁడా. ఆర్య-నానా. పార్వతి. వర్చస్సు=తేజము. గోప్యము=దాఁచఁదగినది. మందభాగ్యుఁడనగు=తక్కువభాగ్యముగలవాఁడనగు. కేఁడికోలు=ప్రార్థనఁ గోలు '-కొను ధాతువునకు భావార్థకరూపము. మహీసురుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు-వ్యు. భూమికి దేవత. కొండొకపడి=కొంచెపుఁగాలము. ఎట్టకేలకున్-వ్య. కేలకున్+కేలకున్-ఆమ్రేడితము. మిత్రదర్శనము=స్నేహితునిఁ జూచుట, లేక, సూర్యునిఁ జూచుట. లేమి-ఉండుధా. వ్యతిరేకభావార్థకము. శోషిల్లిన=ఎండిన. మనఃపద్మము=మనస్సనెడు తామర. వికాసవంతము=వికాసము బొందినది. (సూర్యునిఁ జూచుటచే పద్మములు వికసించుట లోకధర్మమే) అప్తులు=ఇష్టులు. లోకబాంధవుఁడు=జనులకుఁ జుట్టము, లేక, సూర్యుఁడు. దక్షిణాపథంబు=వింధ్యపర్వతము మొదలుకొని సేతువుదనుక గలదేశము.

పే. 9. పారంగతుఁడు=దరిఁ జేరినవాఁడు, అనఁగా పండితుఁడు. పేరువాసిన వాఁడు=కీర్తిఁ జెందినవాఁడు. భట్టు-విద్వాంసుఁడును కవియు నైనవాఁడు. నిరతఅన్నప్ర

దాత=ఎల్లప్పుడు అన్నము మిక్కిలిగాఁ బెట్టువాఁడు. సంతర్పణము-తృప్తిపఱుచుట. (అన్నముబెట్టి తృప్తిపఱుచుటకే యీమాటనువాడుదురు) నింద్యకర్మములు=నిందింపఁదగినపనులు. తనివి=తృప్తి. తెన్ను=దారి. అనపహార్యంబులగు=దొంగిలింపరానివగు. చతుః + వేదములు=చతుర్వేదములు-విసర్గమీఁద, త, థలు, చటవర్గంబులు, శ, ష, సలు తప్ప తక్కినవర్ణములు పరమగునపుడు రేఫంబగు. అధిగమించితి=చదివితిని. షడ్దర్శనములు=ఆఱుశాస్త్రములు-తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మము, మీమాంస, వైద్యము, జ్యోతిషము. చతుః+షష్టి=చతుష్షష్టి=అఱువదినాలుగు. అలవఱుచుకొంటి=అభ్యాసపఱుచుకొంటిని. అక్కజపడి=ఆశ్చర్యపడి-వ్యు. అక్కజము+పడి. ఆదిశేషుఁడు-ఇతఁడు విష్ణువిపాన్పు. వేయితలలు రెండువేలనాలుకలుగలవాఁడు. గొప్ప వాగ్ధోరణిగలవాఁడనియు ఛందశ్శాస్త్రము రచియించినవాఁడనియుఁ జెప్పుదురు. చతుః + ముఖుఁడు=చతుర్ముఖుఁడు=బ్రహ్మ. విద్యాధి-వ్యు. విద్యలకుస్థానమైనవాఁడు. దిగ్దంతులు=దిక్కులయందుండు ఏనుఁగులు-అవి, ఐరావతము, పుండరీకము, వామనము, కుముదము, సుప్రతీకము, సార్వభౌమము, అంజనము, పుష్పదంతము. ప్రతివాదిభయంకరుఁడు=ఎదురుగవాదించువానికి భయముకలుగఁజేయువాఁడు. అత్తకోడండ్రపుఁబగ-విష్ణునినాభికమలమునుండి బ్రహ్మదేవుఁడుపుట్టెను. లక్ష్మివిష్ణువుభార్య. కాఁబట్టి బ్రహ్మ లక్ష్మికొడుకు. సరస్వతిబ్రహ్మకుభార్య. కనుక లక్ష్మీసరస్వతులు అత్తకోడండ్రు. లక్ష్మి ధనమునకధిదేవత. సరస్వతి విద్యకధిదేవత. ధనవంతుఁడు విద్యావంతుఁడునగుటయు, విద్యావంతుఁడు ధనవంతుఁడగుట లోకములో దుర్లభము. అందుచేఁ గవులు లక్ష్మీసరస్వతులకు వైరమందురని వర్ణింతురు. కర్ణాకర్ణిగన్=ఒకచెవినుండి మఱియొకచెవికి, అనఁగా, ఒకనినుండి మఱియొకనికి, ఇట్లు బాహాబాహి, కచాకచి, దండాదండి మొ॥ వని. ఇడి=ఇచ్చి. విద్యాధనులు=చదువేధనముగాఁ గలవారు. స్పర్ధలు=పోటీలు. జీవయాత్ర=ప్రాణములు గడపుట. ఎల్లలన్ కూర్చి=పొలిమేరలనుగుఱించి.

పే. 10. పొరప్రులు=భేదములు. కేసరి-నా. వా. సింహము, పొన్నచెట్టు. తొలికిన్-తొలి శబ్దమునకు షష్ఠీవిభక్తి ఏకవచనము. వైదర్భులున్=విదర్భదేశపు జనులును. కినుక-రూ. కిన్క, కింక=కోపము. దండ్యులము=శిక్షింపఁదగినవారము. యథారాజాతథాప్రజా=రాజెట్లో జనులట్లు. విశ్వసనీయులు=నమ్మఁదగినవారు. కూటములు=కూడికలు. చలగాటములు=కల్లయాటలు. పోరాములు=స్నేహములు-ఇదిపోవచ్చుఅను క్రియనుండి కలిగినవ్యతిరేకభావార్థకరూపము. సాములు=వ్యాయామములు. సాము-నా. వా.

సగము. సౌఖ్యములు-తక్స. స్నేహములు. వియ్యములు=వైవాహికసంబంధములు. క్షణ వినశ్వరములు=నిముసములో మిక్కిలినశించునవి. చిరస్థాయికంబులు=చాలకాలము స్థిరముగా నుండునవి. చంచలములు=మిక్కిలికదలునవి. కోడెత్రాచులు అల్లు=చూపిన వంచున్న త్రాచుపాములవలె. దర్శనీయములు=చూడఁదగినవి. అంతరంగంబులు=మనస్సులు. విషయాశయంబులు=విషయముల కాధారములైనవి. పుష్పసుకుమారంబులు=పుష్పము వలెఁ గోమలములైనవి. దయావృష్టులు=దయయనువానలు. బిట్టుఅలుక=శీఘ్రమైన కోపము. పిట్టపిడుగులు=పిసినారములు. (రాజసేవనుగూర్చి «శ్రీకాళహస్తీశ్వరశతకము» లో మంచిపద్యములుగలవు. వానింజదువనగును. దానిలో

«శా॥ రాజుల్ మత్తులువారి సేవనరక-ప్రాయంబు వారిచ్చునం
బోజాక్షీ చతురంతయానతురగీ-భూషాదులాత్మవ్యధా
బీజంబుల్ తదపేక్షచాలు పరితృ-ప్తిం బొందితిన్ మోక్షల
క్ష్మీ జాగ్రత్పరిణామమిమ్ము దయతో-శ్రీకాళహస్తీశ్వరా » మొ॥

పద్యములు ముఖ్యములు.) అవలంబకుఁడు=ఆశ్రయించినవాఁడు. నాస్తి=లేదు. కక్కుఱితి=లోభము. భూలోకమాత=భూలోకమునకుఁ దల్లి. రాజతికము-భావార్థకమందు «తికము, తనము, అ మొ॥» ప్రత్యయములు చేర్చఁబడును. పౌరుషేయములు=పురుషునిచేఁ జేయఁబడినవి-భగవంతునిచే జేయఁబడినవికావనుట. వశిష్ఠాదిమహర్షులు-వశిష్ఠుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుడు, విశ్వామిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, జమదగ్ని. గోమాంసభక్షకులు=ఆవుమాంసమును దినువారు. విశ్వసనీయములు=నమ్మఁదగినవి. పరమభాగవతోత్తములు=శ్రేష్ఠులైన భగవద్భక్తులు-వారు ప్రహ్లాద, నారద, పరాశర, పుండరీక, వ్యాస, అంబరీష, శుక, శౌనక, భీష్మ, దాల్భ్య, రుక్మాంగద, అర్జున, వశిష్ఠ, విభీషణాదులు. కలిప్రభావము=కలియుగముయొక్క మహిమ. యుగములునాల్గు-కృత, త్రేత, ద్వాపర, కలియుగములు. [illegible]=[illegible]లవారే. వికలమగుట=నశింపఁబడినదగుట. ఉత్తరీయము=పైనవేసికొనుబట్ట. [illegible]=[illegible]-తుమర్థకము. అభ్యుదయంబు=శుభములగుట. అవశ్యము ఆచరణీయము=తప్పక చేయఁదగినది. పారవశ్యము=మైమఱపు-ఇది «పరవశ» అనుదాని తద్ధితరూపము. చింతామణి=కోరినకోరికలనిచ్చెడు దేవమణి.

నాల్గవ ప్రకరణము.

ప. 12. అంతః + శోకము = అంతశ్శోకము = లోపలి దుఃఖము. బాహ్య + ఉపచారములు = బాహ్యోపచారములు = పైయూడిగములు. వెన్నెల-వ్యు. వెల్ల + నెల. కుంభవృష్టి = కడవలతోఁ గుమ్మరించినట్లు కురియువాన. దుఃఖానలసంతప్తము = ఖేదమనెడునగ్నిచేత మిక్కిలి కాల్పఁబడినది. కృపారసశీతలంబు = దయయనెడు రసముచేతఁ జల్లఁగాఁ జేయఁబడినది. ఆప్తులవదనము లే = స్నేహితునిమాటలే. చంద్రికరస్పర్శనంబున = చంద్రుని కిరణములయొక్క తాఁకుడువలన. కరము-నానా. చేయి, ఏనుఁగుతొండము, కప్పము. కిరణము. ఉపశాంతము = ప్రశాంతము. తొలఁగ = తక్కువ. కాంతాంతరము = మతియొక్క కారణము, ఇట్లు గాత్రసాంకర్యము మొ॥ నవి. కుగ్రామము = చెడుగ్రామము, అనఁగా బ్రాహ్మణాదులు లేనియూరు. తేజము = మాడతాన కాఁగి. నిగురు-రూ. నివురు = కట్టె నిప్పుమీఁది భస్మము. సుమిత్రుఁడవు = మంచిస్నేహితుఁడవు. వెలిఁబుచ్చెన్ = వెల్లడిచేయను. చతురంగము-రూ. చదరంగము-రథములు, గజములు, తురగములు, పదాతులు గలది. అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క.

ప. 13. లోకజ్ఞుఁడు = ప్రపంచజ్ఞానముగలవాఁడు. వేదజ్ఞుఁడు = వేదములయొక్క తెలివికలవాఁడు. శుక్రనీతి-శుక్రుఁడు రాక్షసులగురువు. ఇతఁడు గొప్పనీతిశాస్త్రకర్త, రాజనీతినిఁ దెలుపు నిట్టి యొకగ్రంథమును రచియించినాఁడు. ఉద్గ్రంథము = గొప్పపొత్తము. అమూలాగ్రముగన్ = మొదలునుండి తుదిదనుక. పగతుఁడు-రూ. పగఱు-వి. వ. పగతుఁడు = శత్రువు. సందియంపడు-వ్య. సందియము + పడు-పదాదులం పరముగునప్పుడు ప్రథమావిభక్తి మువర్ణకమునకు వైకల్పికముగా లోపమును, కొన్నియెడలఁ బూర్ణానుస్వారమునగును. విప్రపుంగవా = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా-సింహ, శార్దూల, నాగ, పుంగవ, వృషభ, కుంజర మొ॥ నవి శ్రేష్ఠవాచకములు. చెలికారము = చెలిమి = స్నేహము. కరతలామలకము = అరచేతిలోని యుసిరికాయ, అనఁగా, స్పష్టముగా. విశారదుఁడు = మిక్కిలి తెలిసినవాఁడు. శోకపూరితము = దుఃఖముతో నిండినది. ఉపశమించును = శాంతించును. భరతఖండము-భరతుఁడను ప్రసిద్ధరాజపుత్రుఁ డేలిన దేశము, ఇండియా. ప్రశస్తతమము = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది-తమ superlative degree, తర comparative degree. జీవనములు ఒసఁగుట = నీరిచ్చుట. వేల్పుటువిదలు = దేవస్త్రీలు-వ్య. వేల్పు + ఉవిదలు-కర్మధారయంబున ఉకారాంతపదములకు

అమ్మపరగుచునప్పుడు టుగాగమంబగు. నందనవనము-ఇంద్రలోకమైన స్వర్గమునందలి దేవతల యుద్యానవనము. కాశ్మీరము-నా.నా. కుంకుమపువ్వు, మెట్టతామరదుంప.

పే. 14. స్రవంతులు=నదులు. కామధేనువు=సమస్తకోరికలనిచ్చెడు గోవు. కల్పవృక్షములు-మందారము, పారిజాతము, హరిచందనము, సంతానము, కల్పము. అమరాపురంబు-ఇంద్రునికి రాజధాని. విషయంబునకున్=శేషమునకు. కీర్తిశేషుడయ్యెన్=యశస్సుమాత్రము మిగిల్చినవాడయ్యెను, అనగా చనిపోయెను. పరోక్షమునన్=వెనుక-విరు. సమక్షమున. జ్యేష్ఠుడు-విరు, కనిష్ఠుడు. గద్దె-రూ. గద్దియ=సింహాసనము. పితృసమాజ్యేష్ఠః=అన్నగారు తండ్రితో సమానుడు. లోకోక్తి-వ్యు. లోక+ఉక్తి=జనుల మాట. గారవు=ప్రియమైన. ఉన్కి-రూ. ఉనికి-ఉండుధా. కృదంతము. స్వయంవరము=స్త్రీ తనంతట తానే భర్తనువరించియాడు పెండ్లి. ప్రవర్తిల్లెన్=నడచెను. మేనిజిగి=శరీరకాంతి. సోయగము=అందము. వలపులు=కోరికలు-నా.నా. పరిమళములు. ఎలజాగ=యౌవనముగలయాడుది. పాణిగ్రహణము=చేయిని బట్టికొనుట, అనగా, పెండ్లియాడుట. బోటి=ఆడుది. అ-ప్ర. ఆజ్ఞ. నెలంత-రూ. నెలతుక=స్త్రీ. నెలవు=స్థానము. తమ్ములు=వెనుకబుట్టినవారు, లేక, తామరపూవులు. వికాసముగలిగి విలసిల్లునప్పుడు=సంతోషముఖములుగలిగి ప్రకాశించునపుడు, లేక, విడిచిప్రకాశించునపుడు. రాజు=పుడమిరేడు, లేక, చంద్రుడు. చూపోపమి=చూచి సహింపకుండుట-వ్యు. చూపు+ఓపమి. (తమ్ములు ..కుమురను ఈవాక్యములందు చంద్రపరముగను, భూభర్తపరముగను గల రెండర్థములను బాగుగా గ్రహించునది.) చెవిసిల్లుగట్టుకొనిపోవు=మిక్కిలి సమీపమునుండి కలహించు.

పే. 15. పొరపు=భేదము. దోహదముచేసి=ఎరువువేసి. దోహదము-నా.నా. కోరిక. రవులు-రూ. రగులు, రాలు=మండు. సమిధలు=కట్టెలు. కీలు=ఉపాయము, వాతబెట్టినట్లు=నోటబెట్టినట్లు ('వాత' అనునది కాలుపు అనునర్థములో వాడుదురు కాని యాయర్థమునకు సరిపడి ప్రయోగముగానరాదు.) వాతన్-వాయిశబ్దముయొక్క సప్తమీఏకవచనము. పోషె-తిప్ప ప్రౌఢ=నేర్పుకత్తె. అదను=సమయము. వర్ధిలన్=పెంపొందునట్లు. గాదిలి=ప్రియమైన. గారాము, గారాబము, గారాబు-ఇవి సమానార్థములుగలవి. అలను=స్త్రీ. జగన్మోహనాకారంబగు=లోకమును మోహింపజేయు నాకృతిగలదగు. మదనుడు=మన్మథుడు. అల్లారుముద్దు=మిక్కిలిమనోజ్ఞము-ఇట్టిదే

“అల్లారుబెల్లము.” మక్కువమెయి=ప్రేమతో. కడతేర్పన్=నంపఁగా. మొఱకులు=మూర్ఖులు. సంకల్పము=ఎన్నిక. దినదిన ప్రవర్ధితములు=రోజురోజు పెరుఁగింపఁబడునవి. ఐకకంఠ్యముగన్=ఒకటే కంఠధ్వనితో. ప్రవాదము=కారణము లేకయే కలిగి లోకమునం దంతట వ్యాపించినమాట.-తాళము వేయుట-తోడఁబలుకుటయనుట.

తే. 16. ఉసురులన్=ప్రాణములను. భ్రాతృవాత్సల్యము=సహోదరప్రేమ. తీఱనది ఆదిగా=చనిపోయినది మొదలు. కూళ=క్రూరుఁడు. కడుపుచించినఁ గాళ్ళపైఁబడు-తనముఖ్యబంధువులకు హానిగాని యపకారముగాని చేయఁదలఁచిన దాని ఫలితము తానే యనుభవింపవచ్చునని చెప్పుటకీసామెత నుపయోగింతురు. అప్రతిష్ఠ=దుర్యశస్సు. కడుపులోఁబెట్టుకొని=మిక్కిలి రహస్యముగానుంచి. వేఁగఁజాల=పరితపింపనేల. ఉంట-రూ. ఉండుట-ఉండుభా-భావార్థకము. దుర్యశపాలుసేయక-వ్య. దుర్ + యశము + పాలు + చేయక.

అయిదవప్రకరణము

నరుఁడు=మనుష్యుఁడు-నానా. అర్జునుఁడు. యాపులు=రాత్రులు. యామములు=జాములు. జారచోరులు=వ్యభిచారులు దొంగలును. నిశాచరులు-వ్యు. రాత్రియందుఁ దిరుగువారు. కాలపురుషుఁడు=కాలమనెడి మగవాఁడు. కొక్కరొకో-కోడికూయుట యందగు ధ్వన్యనుకరణము.

సే. 17. తలిపివెన్నెలలు=క్రొత్తవెన్నెలలు. కాలయాపనము=కాలముగడపుట. అలక్ష్యాత్ అమృతమ్ విషం=జాగువలనఁ జావునుండి తప్పించుపదార్థము చావును గలిగించు వస్తువగును, అనఁగా, జాగువలన మంచి చెడుగగును. విషమ్ + అని=విషమ్మని-అను కరణంబు పరంబగునపుడు అహముదిశబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము వైకల్పికము గానగును. బుధులు=పండితులు-నానా. వేలుపులు. అర్యా=అయ్యా. కనుఁగప్పి=మోసముచేసి. గంగిగోవు=పూజ్యమైనయావు. అనివార్యము=అడ్డగింపరానిది. చింతఆక్రాంతచిత్తుఁడు ఐ=దుఃఖముచేతఁ గ్రమ్మఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై. భావిస్థితి=భవిష్యదవస్థ. తలపోత-తలపోయుట. కృదంతము. దురపిల్లుట=శోకించుట. భయకో

బహ్వాంబుఅయి=కాఱుచేతను దుఃఖముచేతను స్వాధీనతతప్పిన యవయవములుగలదియై. భాష్పకలితనేత్రిఅయి=కన్నీటిచేతఁ జెదరునట్లు చేయఁబడిన కన్నులుగలదియై. అవలోకించి=చూచి, ఇట్లు ఆలోకించి, విలోకించి మొ॥ నవి. అగర్భశ్రీమంతుఁడవుఅయి=కడుపులోఁబడినది మొదలు సంపదగలవాఁడనై. అభిమానధనుఁడవుఅయి=స్వగౌరవమే విత్తముగాఁగలవాఁడనై. అవ్వారిగాన్=అపరిమితముగా. అవ్వారి-రూ. అవారి.

పే. 18. పట్టెఁడు-వ్యు. పట్టలి+ఎఁడు-పరిమాణార్థకమైనఎఁడు వర్ణకము పరంబగునపుడు సమస్తప్రాణములకు సంధినిత్యము. దోసిలి, పటిలి మొ॥ శబ్దములందు విసర్గమునకు లోపమును నిత్యముగానగును. లావణ్యవతి=ముత్యములలోనుండెడి కాంతివంటి కాంతిగలది. సంప్రాప్తయౌవనయై=లభించిన పడుచుఁదనముకలదియై. తుట్టతుదకు-వ్యు. తుదకు+తుదకు. పంచకుఁజేరుట=ఆశ్రయించుట. ప్రతిక్రియలు=మాఱుచేతలు. కర్తవ్యము=చేయఁదగినపని. శయ్యాతలము=పాన్పుఅనుప్రదేశము. శిరసావహించి=గౌరవముతోస్వీకరించి-శిరస్సుఅంగములలోనెల్లనుత్తమమైనదియు, దానధరించుటయును గౌరవముఁగనఁబఱచుటయునగుఁగాన నీయర్థమువచ్చెను. సన్నాహము=ప్రయత్నము. చేసి-తృతీయార్థకమైన యవ్యయము. కతిపయ=కొన్ని. గంభీరభావంబులు=లోఁతైన యుద్దేశములు. లోలోపల-వ్యు. లోపల+లోపల. బేలవడక=పైకిదుఃఖపడక-ఈయర్థ మీప్రాంతములందు వాడుకలోనున్నది. కాని యిట్టియర్థమునకు గొప్పకవుల ప్రయోగములుండినటులఁదోఁచదు. "బేలుపడు" అన మోసపోవు అను నర్థమందుమాత్రము ప్రయోగములున్నవి. కత్తివాటు=కత్తిదెబ్బ. కత్తివాటువేసిన నెత్తురులేక-శారీరశాస్త్రప్రకారములజ్జ, భయము, జుగుప్స మొ॥ నవి కలుగునపుడు మొగమునందలిరక్తము స్థానము విడిచిపోవుననియుఁ దెల్లఁదనము (Blush) గలుగుననియు నెఱుంగునది. అంతస్తాపము-వ్యు. అంతః+తాపము=లోపలివేడిమి. అంచలములన్=మేపలను. తివపులంబట్టి=చాలకాలమునుండి. వావిడిచి=నోరుతెఱచి. అమాత్యులు=మంత్రులు. దండనాథులు=సేనానాయకులు. నియోగులు=నియోగములు (ఆజ్ఞలు) కలవారు, అనఁగా, ఒకరి యాజ్ఞకులోఁబడి యుద్యోగములుచేయువారు-ఇట్టి యుద్యోగములు సలుపువారు వేదముచదివెడు వైదికులనుండి భిన్నవ్యాపారస్థులై యుండుటచే బ్రాహ్మణులలో నీరెండుతెగలును గలిగినవి.

పే. 19. అభినయించిరి=నటించిరి, అరదంబులు=రథములు, బొక్కసము=ధనా

గారవము. మెయిమెచ్చుల ఔదార్యమున=మిక్కిలిమెచ్చుటయొక్క యతిశయమున. మెయిమెచ్చు-వ్యై. మెయి+మెచ్చు. పొక్కుట=వ్యాపించుట. కెలంకు=ప్రక్కలు-వ. వ కెలను, కెలకు. వైవర్ణ్యము=రంగులేకపోవుట, అనగా, తెల్లఁబోవుట. ఎగ్గు-విరు. లగ్గు అక్కసము=కోపము. పవలు-రూ. పగలు యశఃకాములు=కీర్తినిఁ గోరువారు రాచపగ=రాజులయొక్క విరోధము.

వే. 20 పామరులుఅనక=అజ్ఞులనిరోయించక. అనక-అనఘా. వ్యతిరేకక్త్వార్థకము. అవియునట్లు=పగులునట్లు. తొల్లి ..గడతేర్చినకథలు-అశ్వత్థామ ద్రోణుని పుత్త్రుఁడు ద్రుపదసోదరుఁడైన దృష్టద్యుమ్నుఁడస్త్రసన్యాసము చేసియున్న ద్రోణాచార్యుని గొంతుకఁగోసెను. తండ్రినట్లు ఘోరముగాఁ జంపినందులకును, భీముఁడు దుర్యోధనుని గదాయుద్ధములో నక్రమముగాఁ దొడలు విఱుగఁగొట్టి చంపినందులకును, అశ్వత్థామ మిక్కిలికోపించి శివునిఁగూర్చి తపముఁజేసి, యతనియనుగ్రహమువలన దివ్యమైన ఖడ్గమొకటి సంపాదించి యది చేతఁబూని జయోత్సాహులై హాయిగా నిద్రాసుఖమనుభవించుచున్న పాండవవీరులపైఁబడి, మొదట తన తండ్రినిఁజంపిన దృష్టద్యుమ్నునిఁ జిత్రవధంబొనరించి, తిరువాత శిఖండి మొదలగు పాంచాలురనుజంపి, పిమ్మట ద్రౌపదీపుత్త్రులైన యేవురుపపాండవులను గతప్రాణులుగఁ జేసెను ఉపపాండవులు-ప్రతివింధ్యుఁడు, శ్రుతసోముఁడు, శతానీకుఁడు, శ్రుతసేనుఁడు, శ్రుతకీర్తి శస్త్రము=బాణము. విషాగ్నులు=విసమును, నిప్పును. సకళత్రముగన్=భార్యతో. సంతానము-నా నా. సంతతి, కల్పవృక్షములలోనొకటి. భూరిబలి=ప్రాణులకుఁగానుక. శాస్త్రాధ్యయనము=శాస్త్రములఁజదువుట. సహపాఠులు=కూడఁజదువువారు. వాత్సల్యము=కుమారునియందలి ప్రేమ. వేగు=రాజ్యసమాచారము. నానా ఉదయము, చారుఁడు. ధర్మరాజ=నీతిని నడుపురాజు. రామరాజ్యము-రామునికాలములో దేశము సుభిక్షముగనుండెను. బాల్యమరణాద్యరిష్టములులేవు. అందుచే జనులు కడుపులోనిచల్ల కదలకుండనుండి సుఖము ననుభవించిరి. గనుక రామరాజ్యము మేలైనరాజ్యమని యర్థమువచ్చె. ప్రసన్నముఖుఁడు=సంతుష్టిగల ముఖముగలవాఁడు బెబ్బులి=పెద్దపులి. హృదయము బెబ్బులి-అనఁగా, మనస్సు పెద్దపులివలె భయంకరమైనది. నోరు గామచిలుక, తేనెకుండ-మాటలింపుగనుండెననుట. విషపుంజము=విషములపోగు.

వే. 21. ఱాలు ఎంపలు=స్వర్ణమైనగుండెలు. కృపారసగర్భితములు=దయారసము రసములోనఁగలవి. అపాయసంభృతము=హానిచేఁజక్కఁగా భరింపఁబడినది. ఇయ్యకోన=

నమ్మతించ పరితాప్రితవు=చక్కగారక్షించువాఁడవు. తమ్ములకున్=అనుజులకు, లేక పద్మములకు. రాజు=పుడమిఱేఁడు, లేక, చంద్రుఁడు. ఏకాకి=ఒంటరి. పులుఁగులు=పక్షులు. చుక్కలగుమి=నక్షత్రములగుంపు. చుక్కలు-పక్కి. ఉక్రిములు. నెలకొను=నెలకడగానుండు. ప్రహృష్టహృదయుఁడవయ్యెన్=మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సు గలవాఁడవయ్యెను.

ఆరవప్రకరణము

తూరుపుకొండ=ఉదయపర్వతము-తూర్పున సూర్యుఁడుదయించుటకొక పర్వతమును పడమర నస్తమించుటకొక పర్వతమును గలవని పురాణాదులలో వర్ణింతురు. ఇంద్రనీలము=నల్లనిమణి. మాణిక్యపుటరుగు-షష్ఠీ మాణిక్యము+అరుగు-కర్మధారయమందు మువర్ణాంతపదములకుఁ బుంపులగు. ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమంబగు.

సీ. 22. ఈశ్వరమహిమ అతిశయములు=భగవంతుని గొప్పప్రభావములు. అవసానదశ=తుదియవస్థ. జాగరము=రాత్రిమేలుకొనియుండుట-వికృ. జాగారము. కాలకృత్యములు=తగినకాలములందుఁ జేయవలసినపనులు-దంతధావనాదులు. సంపర్కము=చేరిక. అనుష్ఠానములు=ఆచారములు. నిర్వర్తింపక=నెఱవేర్పక. దోషఅపహారము=దోషములను బోఁగొట్టునది. ప్రాయశ్చిత్తము=పాపపరిహారార్థము చేసెడు కర్మము. అఘమర్షణస్నానము=సర్వపాపములను బోఁగొట్టెడు మంత్రములతోఁగూడిన స్నానము. అర్ఘ్యప్రదానము=చేతులతో అర్కై నీరువదలుట. ఇసుకతో లింగముజేసి-పూర్వము శ్రీరాముఁడు శివలింగమును బ్రతిష్ఠచేయఁదలఁచి హనుమంతుని లింగముఁ దెచ్చుటకై కాశికిఁబంపెనఁట. ఏర్పడిన ముహూర్తమునకు లింగము రాఁబడనందున సీతయిసుకతో లింగముఁ జేసి స్థాపనముఁ జేసెనఁట. అప్పటినుండియునీరీతి యిసుకతోఁగాని లేక, బంకమంటితోఁగాని శివలింగమును జేసి దానిఁ బ్రతిదినమర్చించుట వాడుకలోనికివచ్చినట్లు తోఁచుచున్నది. పార్థివము జేసికొని=మన్నుతోఁ జేయఁబడిన లింగమునకుఁ బూజచేసి. రాకుమారుఁడు=రాచపడుచువాఁడు. అవస్థాభేదము=స్థితియొక్క మార్పు. ఒడియాకులు

—విడిచియుండుటలు, లేక, తెగతెంపులు-ఒకగొప్పకవి « ఒడియేకుబు » అనివాడియున్నాఁడు. అకవి యభిప్రాయమునుబట్టి « స్వర్గమునకుఁ బోయిన నొడియేభు లేదా » యను « ఈలోకములో నుండినప్పు డేకులాడుకొనుట మొదలగు నీచప్రుఁబనులు చేయుట తటస్థింపవచ్చునుగాని, సమస్తసౌఖ్యముల కాలవాలమైన స్వర్గమునకేఁగి నా యొడిలో నేకు లేదా » యని. ఇచ్చట-స్వర్గమువంటి సౌఖ్యదమైన స్థలమునకుఁ బోయినప్పటికి విడుదలలు తెగతెంపులేవా-యని యర్థము. బహిష్కరింపఁబడిన=వెలివేయఁబడిన. సాయము-తద్భ. సాహాయము.

పే. 23. సుట్టుమట్టు=మర్త్యుఁబ్రదేశము-కష్టములుగడుమ=కష్టములు పొందు. గోరుచుట్టుపై రోకటిపోటు=కష్టముమీఁద మఱియొకకష్టమువచ్చుట. వైరులు-తద్భ. షడ్వర్గములు. కామక్రోధాదుల-కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మాత్సర్యము-వీనికి షడ్వర్గములనిపేరు. కుటీరంబు=గుడిసె. తనివి=తృప్తి-యూ. తెన్ని. తేఁకు. మీఱిన=స్వశక్తినతిక్రమించిన. ఎగ్గు=కీడు-ఏరు. లగ్గు. వెండియు=మఱల. బారి=బాధ. కాలువిచేగాని తలకొకొనుట=స్వయముగా నాశనముఁ దెచ్చుకొనుట. బెత్తెడు-వ్యు. బెత్తి+ఎఁడు. దేహయాత్ర=శరీరమును గడపుట, అనఁగా, కాలముగడుపుట. తెప్ప=ఈదుటకుపయోగించెడు కొయ్య. పొడమఁదగిన=పుట్టఁదగిన. కార్యాపర్యంబులు=వెనుకముందులు. పురుషార్థము=పురుషప్రయోజనము-అవినాలుగు. ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము. కృతార్థుఁడనై=కోరికతీరినకోరికగలవాఁడనై.

పే. 24. గండ్రిగొడ్డలి=పెద్దగొడ్డలి. కూఁకటివేళ్ళలోన్=ప్రధానమైనవేళ్ళతో. తల్ రక్తమునన్=ఆనెత్తురుచేత. తర్పణము=తృప్తి. స్వీకరించిన=పుచ్చుకొనిన. ఇరువదియొక్కమారు...పరశురాముఁడట్టు-పరశురాముఁడు జమదగ్నికొడుకు. కార్తవీర్యార్జునుఁడు జమదగ్నియొక్క హోమధేనువు నెత్తుకొనిపోయెను. దానకోపించి పరశురాముఁడు కార్తవీర్యుని జంపెను. పిమ్మట కార్తవీర్యునికొడుకులు జమదగ్నిని వధించిరి. జమదగ్ని వధింపఁబడుట విని యతనిభార్య రేణుక యిరువదియొక్కమారులు గుండెబాదుకొని యేడ్చెను. పరశురాముఁడు జనకమానవక్రోధంబున కార్తవీర్యసూనుల హతులంజేసి తల్లి యిరువదియొక్కమారులు రొమ్ముమీఁద బాదుకొని యేడ్చినందులకు ఇరువదియొక్కసారులు క్షత్రియులపై దండెత్తి గర్భములోనున్న పిండములసయితముగా వండఁబడుజంపి, యా వధమువలనఁ బారిన రక్తములోఁ బితృదేవతలకుఁ దర్పణములిచ్చి కోపశాంతినిఁ జేసికొనెను. అంతరాయములు=అడ్డంకులు. మున్మాటికి-వ్యు. మును+మాటికి. విరక్క-

ము=ఊహ, శంక, సంశయము. ముహూర్తము=రెండుగడియల కాలము. కృపి=ప్రయత్నము. అమోఘముగన్=తిరుగులేనిదిగ. శుభపరిణాయకముగ=మేలుకలిగించునదిగ. చేపట్టు=పెనాసము చేయు. పొంచుండి=మఱుఁగుపడి కనిపెట్టుకొనియుండి. పోతుటీఁగ-వ్యు. పోతు+ఈఁగ=మగయీఁగ. కాలహరణంబు=జాగు.

పదవప్రకరణము.

ప. 25. అర్భటిల్-వ్యు. అ+పీటన్=అసట్టణమంచు. ఆర్యులు=పెద్దలు. నిరుపమానవైభవములు=సాటిలేనిభోగములు. శంకరుఁడు=శివుఁడు-వ్యు. సుఖమును ఒనఁగఁజేయువాఁడు. దిగంబరుఁడు-వ్యు. దిక్+అంబరుఁడు=ఆకాశమేబట్టగాఁగలవాఁడు, అనఁగా, బట్టలేనివాఁడు. శివుఁడు సర్వసంగపరిత్యాగియు జితేంద్రియుఁడునగుటచే యతనికి బట్టలేదు. భిక్షాటనము=బిచ్చమెత్తుట. మానసపుత్రిక పాత్రగఁజేసికొని-శివునివివాహసమయమున బ్రహ్మయొక యపరాధముసలుపఁగా శివుఁడుచూచి కోపించి వానియైదుతలలలో నొకదానిని నఱికెను. ఈబ్రహ్మహత్యాపాపంబును బోఁగొట్టుకొనుటకు బ్రహ్మకపాలమును పాత్రగఁజేసికొనవలసివచ్చెను. ఆలితో=భార్యతో. విదేశములపాలై=పరదేశములందుఁదిరుగువారై నిలయమై=స్థానమై. ఎన్నిక=గణన=పేరు. మ్లేచ్ఛులన్=గోమాంసభక్షకులై సదాచారములనువదలి యస్పష్టముగా మాటలాడుచు వర్తించువారలను. ప్రతిష్ఠించి=నిలిపి. ఏకఛత్రముగన్=ఒకేగొడుగుక్రింద, అనఁగాల ఒక్కప్రభుపాలనక్రింద. ఆచంద్రతారార్కముగన్=చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, సూర్యుఁడునున్నంతవఱకు. శకము=ఒకరిపరిపాలనతోఁజేరు సంవత్సరము. నివ్వగ-వ్యు. ని+వగ=నిందుకోపము. మంజులతరానందాబ్ధి=మనోహరమైన సంతోషసముద్రము. ఓలలాడు=తేలు (ఓల=జలక్రీడాసమయమునందుఁ బ్రేరేపించుటకై యుపయోగించువట్టి శబ్దము.) వలపు=మోహము. గురుఁడు-నానా. తండ్రి, ఉపాధ్యాయుఁడు, బృహస్పతి. నాటకరాజము=దృశ్యప్రబంధములలో శ్రేష్ఠమైనది. వినుతి=గొప్పపొగడ్త. అభిజ్ఞానశాకుంతలము-కంవలి కథాసంగ్రహము-విశ్వామిత్రునకును మేనకకును శకుంతలయను కూఁతురుపుట్టెను. ఆమెను శకుంతములు పెంచుటచే శకుంతలయని పేరుపెట్టిరి. ఆ

మెతల్లినందుగ్రిలచే రక్షింపఁబడి యొకకాలనిరయుద్ధున నుంచఁబడఁగా, కణ్వుఁడను ఋషి మాచి యామెను దీసి పెంచెను. ఆమె పెరిగి యౌవనవతియైయుండఁగా, హస్తినాపురాధీశుఁడైన దుష్యంతుఁడు వేటకై యామె యుండువనమునకు వచ్చెను. ఆయుభయులకు నొకరినొకరికి మోహము కలుగఁగా వారు గాంధర్వవిధిని వివాహమాడిరి. వారలకు భరతుఁడను పుత్త్రుఁడు గల్గెను. శకుంతల వివాహానంతరము చాలకాలము కణ్వునింటనే యుండి పిమ్మట తండ్రియనుమతిమీఁద భర్తసన్నిధికిఁ బోయెను. (తండ్రి కూఁతునత్తవారింటికిఁ బంపునపుడుపడిన ఖేదము నాటకమునఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడెను) భర్త మొదట నామెను దన పట్టపుదేవిగాఁ గైకొనక బాగుగా శోధించి, పిమ్మట నాకాశవాణివాక్యములు విని యామెనుఁ జేకొని కుమారుని యువరాజునుగా నొనరించెను. ఆకుమారుఁడే కౌరవులకు మూలపురుషుఁడు. కాళిదాసు-ఇతఁడు విక్రమార్కుని కాలములోనున్నకవి. ఇతఁడు కాళీయనుగ్రహముచేఁ గవిత్వముచెప్పుచుండినట్టుల వదంతిగలదు. విక్రమార్కునాస్థానమందలి నవరత్నములలో నితఁడొకఁడు. ఇతఁడు మంచియుపమానము లుపయోగించుటకుఁ బ్రసిద్ధి. ఇతఁడు శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్త్రము, విక్రమోర్వశీయమను నాటకములను రచియించెను. పాణిని-సంస్కృతవ్యాకరణకర్త. సరస్వతీదేశమున జన్మించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతఁడుచేసిన వ్యాకరణము సంస్కృతభాషకాధారము. పతంజలి ఇతఁడు పాణినివ్రాసినవ్యాకరణమునకు భాష్యము వ్రాసెను. ఇతఁడు యోగశాస్త్రప్రవర్తకుఁడు. ఇతని నాదిశేషుని యవతారమనియుఁ జెప్పుదురు. ఇతఁడెనిమిదవ శతాబ్దమువాఁడని తోఁచుచున్నది. భాష్యము=సూత్రవ్యాఖ్యానగ్రంథము. పూరించి=పూర్తిఁజేసి. గీర్వాణ=దేవభాష. వార్త్తికములన్ = చెప్పఁదగినవి, చెప్పదగనివి, చెడ్డవియు నగునర్థములను స్పష్టముగాఁ దెలుపు గ్రంథము. వరరుచి-ఇతనికిమఱియొకపేరు కాత్యాయనుఁడు. ఇతఁడొకఋషి. ఇతఁడు పతంజలికిఁ దరువాత రెండువందలయేండ్లకాలమున నుండెనని చెప్పుదురు. ఈపేరుగలవాఁడే మఱియొకముని కలఁడందురు. అతఁడు విక్రమార్కునియన్నయఁట. ప్రాకృతభాషకు వ్యాకరణముచేసెనఁట. పారము=ఒడ్డు.

పే 26 వరాహమిహిరుఁడు-ఒకజ్యోతిష్కుఁడు. ఇతఁడు 1400 సంవత్సరములకు ముందుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇతఁడు గ్రహణములు చంద్రునివృద్ధిక్షీణతలును దెలుపునట్టి బృహత్సంహితయను మఱియొకగ్రంథముకూడ రచియించెను. విక్రమార్కుని యాస్థానమందలి నవరత్నములలో నితఁడొకఁడు. (విక్రమార్కుని యాస్థానపండితరత్నములు-ధన్వంతరి, క్షపణకుఁడు, అమరసింహుఁడు, శంకువు, బేతాళుఁడు, ఘట్టి.

ఘటకర్పరుఁడు, కాళిదాసు, వరాహమిహిరుఁడు) సంస్కృతపదపారిజాతము=గీర్వాణ భాషామాటలకుఁగల్పవృక్షమువంటిది. మృతజీవుఁడు=చచ్చియు బ్రతికియున్నవాఁడు. అమరసింహుఁడు-విక్రమార్కునివద్దనున్న నవరత్నములలో నొకఁడఁట. ఇతఁడు జైనపండితుఁడు. తక్షకుఁడు-ఇతఁడు కద్రువకొడుకు. సర్పము. ఇతఁడే పరీక్షిత్తును గఱచి చంపెను. తక్షకుని..చేసినధన్వంతరి-పరీక్షిత్తు శమీకునికుమారునిచే సర్పగండము చేఁజచ్చునట్లు శపింపఁబడి సముద్రమధ్యమందొక గృహము నిర్మించుకొని ప్రాయోపవిష్టుఁడై శుకముని-వలన భాగవతకథ వినుచుండెను. తక్షకుఁడు రాజును గఱచుటకై వచ్చుచుండెను ధన్వంతరియను దేవవైద్యుఁడు పరీక్షిత్తునకు వైద్యము చేయుటకై వచ్చుచుండెను. ఇద్దఱును దారిలోఁ దారసిల్లిరి. ఎందులకెక్కడికి వెళ్ళుచున్నారని యొండొరులు ప్రశ్నించుకొనిరి. ధన్వంతరి పరీక్షిత్తునకు వైద్యము చేయునని తక్షకుఁడెఱిఁగి వానిసామర్థ్యముఁ దెలిసికొనఁగోరి, యొకపుష్పఫలసహితమైనచెట్టును గఱచి దానిని భస్మముఁజేసి ధన్వంతరిని వస్తాని బ్రతికింపుమనెను. అసాధారణవైద్యప్రజ్ఞగల ధన్వంతరి యావృక్షము [illegible] బ్రతికించెనఁట. తక్షకుఁడు ధన్వంతరికిలంచమిచ్చి వెనుకకుఁబంపివేసెనఁట. భస్మపటలము=బూడిదప్రోవు, సుభాషితరత్నావళి=మంచిమాటలను మణులవరుస. భర్తృహరి ఇతఁడు చంద్రశర్మయను బ్రాహ్మణునికొడుకు. చంద్రశర్మ బ్రాహ్మ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర జాతులు నాలుగింటను నలువురుకన్యకలను బెండ్లియాడి బ్రాహ్మణస్త్రీయందు వరరుచి, క్షత్రియస్త్రీయందు విక్రమార్కుని వైశ్యస్త్రీయందు భట్టిని శూద్రవనితయందు భర్తృహరిని గనెను. ఇతఁడు శాలివాహనుని పుట్టుకకుముందు నూటముప్పది [illegible] ఉజ్జయినినేలెనఁట. ఇతఁడు సుభాషిత రత్నావళియనుగ్రంథమేగాక [illegible] గ్రంథమును, రాహటకావ్యమును రచించెను. చిన్నప్పటి నుండియు యోగులు తపస్వులు మొ॥ వారు సేవచేయుటయన నీతనికిఁ బ్రీతిమెండు. ఇతనిరాజ్యకాలమునందొక పేదబాపఁడు భువనేశ్వరియను దేవినుపాసించి ముసలితనమును చావును రాకుండఁజేయునట్టి పండొకటిసంపాదించెను. కాని తాను దరిద్రుఁడును విరాగియునౌటచే దానిని రాజునకొసఁగెను. రాజుతఁప్రియురాలైన యనంగసేనకిచ్చెను ఆమె తనప్రియుఁడైన గుఱ్ఱపువానికిచ్చెను. వాఁడొకదానికి దానినిచ్చెను. అది తనయిష్టుఁడైన గొల్లవానికిని, ఆగొల్లవాఁడు తనకిష్టురాలగు పేడయెత్తెడుదానికిని నిచ్చెనఁట. అది పేడతో నిండియున్న గంపలోఁబైని నెందుపెట్టుకొని యింటికిఁబోవుచుండెనఁట. అప్పుడు రాజా పండును జూచి యందలినిజముఁగనుఁగొని స్త్రీలెంత ప్రియముఁజూపినను నమ్మఁదగరని నిశ్చయించి సంసారమందు విరక్తిఁగలిగి యాపండు

మ విశ్వామిత్రునకిచ్చి తాను తపోవనమునకుఁబోయి సుభాషిత రత్నావళిఁ సంపాదించెనని చెప్పుదురు. కోవిదులు=మిక్కిలి తెలిసినవారు. హృదయంగమంబు=మనసునకింపైనది. జ్యోతిష్కులచే ..దివాకరమే-అక్షాంశరేఖలు, సమభాగరేఖలు మొ॥ నవి గ్రీన్‌విచ్ అను పట్టణమునుండి లెక్కపెట్టుట ఆంగ్లేయాదిభూగోళశాస్త్రజ్ఞుల కలవాటైనట్టులు మన యిండియాలోని జ్యోతిష్కులు ఉజ్జయిని నగరితనమందు మధ్యస్థానముగఁ జేసికొనిరి. తిలకము-నానా. శ్రేష్ఠము, ఒకచెట్టు. పుటభేదనమే=పట్టణమే. మేఘసందేశము-ఇది 120 శ్లోకముల కావ్యము. ఒకయక్షుఁడు తనప్రభువైన కుబేరునకేదో యపరాధము చేయఁగాఁ గుబేరుఁడు వాని నేఁడాదిభార్యను విడిచి రామగిరియను పర్వతముమీఁదనుండు నట్లు శిక్షవిధించెను. అతఁడా పర్వతముమీఁద నతికష్టముతోఁ గాలక్షేపముచేయుచు నెనిమిది నెలలుగడపెను. అప్పుడాషాఢమాసమందొకనాఁడు దట్టమైన మేఘములు కనఁబడఁగా నతఁడు భార్యకై యున్మాదావస్థలోనుండి మేఘము వంకఁ దిరిగి "ఓ మేఘరాజమా! నీవు కుబేరుని రాజధానియైన యలకాపురికిఁబోయి నాభార్యతో నాల్గుమాసములలో వచ్చుచున్నానని చెప్పిరమ్ము" అని సందేశమంపెను. మేఘము వెళ్ళనేలేదు. అచెప్పుటలో నలకాపురికి దారియు, వచ్చుటవింతలు, భార్యయొక్కయవస్థలు మొ॥ నవి చక్కఁగాఁగవి వర్ణించినాఁడు. ఇందలి పురవర్ణనమే యుజ్జయినీపురమును జూచి వ్రాయఁబడినదఁట. రాజశేఖరుఁడు-నానా. రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు, శివుఁడు సార్థకనామధేయుఁడు =అర్థముతోఁ గూడిన పేరుగలవాఁడు. అతిశయోక్తి-సంబంధములేకపోయినను సంబంధమున్నట్లు చెప్పుట. ఇదియొక యలంకారము. అష్టైశ్వర్యములు-అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము. మహేశ్వరుఁడు=శివుఁడు-ఇతనికి నెవంతియు విభూతియే. విభూతియన యైశ్వర్యము. కవిసమయము=కవులయాచారము. గర్జనంబులు-మేఘములధ్వనులు. ఘనుఁడు-నానా. మేఘుఁడు, గొప్పవాఁడు భూరివృష్టులన్=బంగారువానలను, లేక (మేఘపరమైనప్పుడు) గొప్పవానలను. నిరసనము =తిరస్కారము. అభిగమ్యుఁడు=పొందఁదగినవాఁడు. మందారము-కోరినకోరికలనిచ్చెడు కల్పవృక్షము. సాగరుఁడు=సముద్రుఁడు. పరీసృపము=పాము.

వ. 27. కృపామిళితయులు=దయతోఁగూడినవి పౌరజనంబులు=పట్టణపుజనులు. తోపల-ప్రస్తుతిపొందెడ్. గానముద్రాంతి=గానముచెప్పు. ఒంపక్-వ్రేక. జాయా+పతి. పరస్పరానురాగత=ఒండొరులప్రేమయొక్క. కువలయానందనుఁడు=భూమికి నానందమును వృద్ధిచేయువాఁడు. రమాకుమారుఁడు=లక్ష్మీకొడుకు, మన్మథుఁడు. ప

భాస్కరుఁడు-వ్యు. శాంతినిఁగలుగఁజేయువాఁడు, సూర్యుఁడు. సువర్ణులై=మంచి రూపుగలవాఁరై, లేక, మంచి తెలివిగలవారై. ప్రతీహారి=ద్వారపాలుఁడు-ఇది రెండు లింగములందును ప్రయోగింపఁబడును. జోహారు=నమస్కారము. కేసరి-నా. సింహము, గుఱ్ఱము, పొన్నచెట్టు మొదలు=ఆజ్ఞ. సచివున్=మంత్రిని. ఉటంకటకన్=సమీపమునను (ప్రథమ-ఉటంకలి) కన్నెత్తు=మాపోపమి. మనఃప్రమోదకరము=మనస్సునకు మిక్కిలి సంతోషముఁగలుగఁజేయునది.

టీ. 28 ఒడలు-విశేష్యవచనము. కృతఘ్నుఁడు=చేసినమేలు మఱచువాఁడు. చెన్నఁటి=కల్పకుఁడు-ఇదిపదావిశేషణముగానే గొప్పకవులచే వాడఁబడుచుండెను. ఉత్కృష్టములగు=మేలైనవగు. పూర్వసంచితములగు=మునుపు సంపాదించినవగు. సయ్యరసున్=స్నేహితులకు. గంపెడు-వ్యు. గంప+ఎఁడు. బలఁగము=పరిజనము. నిష్ప్రాణ్యుఁడనై-వ్యు. నిర్+ప్రాణ్యుఁడను+ఐ. మఱుఁగుచున్నాఁ=సంతాపించుచున్నాఁడి. ప్రాయశ్చిత్తము=పాపపరిహారార్థము చేసెడుకర్మము. కృపతరంగితములు అగు=దయతోఁగూడిన హృదయములు గలవియగు. అపాంగఅవలోకనంబులన్=కడగంటిచూపులను. సుగుణరత్నఆకరుఁడు=మంచిగుణములనెడి మణులకు స్థానమైనవాఁడు. మనుజేంద్రుని-వ్యు. మనుజ+ఇంద్రుని=రాజుయొక్క. పాదయుగళము=పదములజంట.

టీ 29. దివ్యాగ-వ్యు దివ+అగ=బంగరుకుఖము. కన్గవ=కన్నులజంట. తోడంగనో=గాఁజెనో. ఉత్తరీయాంచలంబునన్=పైబట్ట చెంగున. గాఢంబు-తత్స. గాఢంబు. పంతకాఁడు=పోటిచేయువాఁడు. ప్రతినలు=ప్రతిజ్ఞలు. దండ్యులు=శిక్షింపఁదగినవారు. విషవంబుపక్కి=సుఖముమూఁడి. మహోత్సవసంభరితుఁడు=గొప్పసంతోషముతో నిండినవాఁడు. పునఃప్రణామంబు=తిరిగి సాగిలబడి మ్రొక్కుట. ఐక్యము=ఏకీభావము.

టీ 30. రాయబారులు=మధ్యవర్తులు. అన్యోన్యము-విశే. నూత్నము. కార్యంబు నెరవేఁడె-ప్రథమాంత క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ, ద, వలగు. సకలకళాపరిపూర్ణుఁడగు=అన్నివిద్యలు నేర్చినవాఁడును. పోక-పోవుట. కృతజ్ఞము.

ఎనిమిదవప్రకరణము.

పరాజయము=ఓటమి.

ప. 31 సాలవల్లి=సాలసముప్రియము. సరస్వతి-బృహస్పతిభార్య విద్యకధిదేవత. బృహస్పతి-బ్రహ్మమానసపుత్త్రులలో నొకఁడు. దేవతలకుగురువు. గొప్పబుద్ధిమంతుఁడు. మదవతీమన్మథుఁడై=స్త్రీలకు మదనునివంటివాఁడై. శ్రీరజనచింతామణి=లక్ష్మియుండిన వాఁడై కోరికలిచ్చునట్టి దేవమణివంటివాఁడు. జన్మకారణము.. వాంఛితార్థ కూర్చుట-వంశమునకు గౌరవము, తల్లిదండ్రులయశము, పరిజనులకు సౌందర్యము ననుట. ఇది రూపాలంకారము. మగటిమి=శౌర్యము. సత్కులప్రసూతి=మంచికులము నందుఁబుట్టుట. ఎలనాఁగ=యౌవనస్త్రీ. చిత్తరువులన్=పటములయందుఁ వ్రాసిన రూపము లను. వాగ్భంగము=మిక్కిలిరూపశక్తి.

ప. 32. ముకుళీకృత లేతకే=గాఁపురియములందు జనించిన ముకుళ-ళ్ళు. మూఁడు+కాల-అవి అధ్యాత్మికము, ఆధిభౌతికము, ఆధిదైవికములు. మేలయిన బంటి=గుండాశ్రయనిమిత్త భద్రజాతిజము=శుభకార్యముల యందుఁ బ్రయోగింపఁ దగు యోగ్యమైన మేలిమేనుఁగు-ఏనుఁగులు భద్ర, మంద, మృగయని మూఁడుజాతులు. కళ్యాణనిధి=శుభలక్షణములకు స్థానమైనది.

తొమ్మిదవప్రకరణము.

రూపస్థ ముందూకము=నూతిలోనికప్ప. దుర్గమగు=చొరరానిది కష్టమైన గతి=మిక్కిలి లేటగ.

ప. 33 నిద్దొక్కని=పోవుచు చ్పవనని చెప్పగొనివిడిచి. నైర్మల్యముఁన్=నిక్కిలి చిత్రీకులను. అమాయికత్వము=మోసమెఱుఁగకపోవుట. వెంకతితనంబు=ముగ్ధత్వము-ఖాచిరి=నపనిమ్మలుసమువై=నిర్మలములైన. జనపదంబులన్=గ్రామములను. రాఁక పట్టున, శృంగారము (రాక=పూర్ణిమనాఁటివెన్నెల) మేఘుసామంతుఁడు-నానా. ఇం గుంకు. సౌధంబు-మేడ. ముక్కులోఁ గట్టఁబడినది=మేచ సూక్తపుము-సూక్తదేశపు జాతు. సందేశార్థములు=వార్తలుదెలిపెడి తలు. ప్రత్యంచి=పంపిన. జయంతుఁడు. నానా. ఇంద్రునికొడుకు. సిద్ధార్థి=బుద్ధదేవునియొక్క-రత్నసేనుఁడు బోద్ధుఁడుగాన గట్టు పలికెను.

ప. 34 అరదము-తిన్న తేరము. భీమరాజా=భీమమునిరుద్రి. దగ్గ—ఇప్పటి

భీమాదులవారి దేశములు. నిషధరాజు=నలుడు.—నిషధ వింధ్యపర్వతసమీపమున పయో
ష్ణీనదీతీరమునందుండు దేశము. చుటంపుటంచలు—వ్యు. చుట్టము+అంచలు—నలుఁ
డొకనాడుతన ప్రమదావనములో విహరించుచుండ హంసపిండొకటి యతనికిఁ గన్పట్టె
ను. అతఁడు దానిఁ దరిమితరిమి వానిలో నొక్కదానిఁ బట్టుకొనియెను. అది తనను రాజహిం
సను చేయునని తలఁచి ఓరాజా నన్ను విడువుము. నీకుఁ బ్రత్యుపకారముగ నొకచక్క
ని కన్యను నీకొడఁగూర్చెదను, అని చెప్పగా నలుఁడు విడిచిపుచ్చెను. సుద్దులు...పలుకు
లు,-ఆహంస దమయంతి వద్దకుఁ బోయి యామె చేఁబట్టుపడి. ఓకాంతా! నేను నలునిహంసను.
నలుఁడు రూపగుణవైభవముల నసమానుఁడు. నీవు నారీరత్నంబవు. అతఁడు పురుషరత్నంబు.
మీయుద్దఱ సమాగమంబన్యోన్యశోభాకరంబు గీ॥ నీవు నలునకుఁ జేర్తివో-దేవి నీ నలుఁడు కానీను
ముజ్వలరూప-కాంతిఁ దనరు సత్యసౌభాగ్యభాగ్యాబ్ధి-జాతి భద్ర। అతఁడు నీకును విసఫలం
బులగునె,, అని పలికెను. వలపు-నా నా. లోక, ప్రేమ, పరిమళము. పువ్విలుకానవాలికి
ని=మన్మథుని శౌర్యమునకు. పువ్విలుకాఁడు—వ్యు పువ్వులు విల్లునందుఁ గలవాఁడు, అవి అ
రవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలోత్పలము పువ్వుటీరము—వ్యు. పువ్వు
+ తీరము=పువ్వుపొదరిల్లు. సెజ్జ—ప్రకృ. శయ్య=పాన్పు. రేలు—ప్ర. రేయి. జల
కేళి= నీటియందలియాట. భారతము—వ్యు. భరతవంశపు రాజుల చరిత్ర. సమ్మదితుఁడు
=మిక్కిలిసంతోషమును బొందినవాఁడు. నాయాపిక=వాక్సమర్థతగల. పరోపకారా
ర్థమిదమ్ శరీరమ్=ఇతరులకు ఉపకారము చేయుటకొఱకే యీదేహము (ఈయఁబడెను)

పే. 35 నిరుపేద=మిక్కిలిబీద. పథ్యపానంబులకై=హితమైనవానికొఱకు, త్రాగు
వానికొఱకు. పరివేష్టించి=చుట్టుకొని. చేసి—తృతీయార్థమైనయవ్యయము. సమేతము
=కూడుకొనినది దార్ఢ్యము=బలము. కునుకు=నిద్ర. సన్నిపాతము—ప్రకృ. జన్ని=వా
తపిత్త శ్లేష్మముల మూడు త్రిదోషము చేఁగలిగిన మహారోగము.

పదియవ ప్రకరణము.

పే. 36 జగన్మోహనా కారతన్=లోకములను మోహింపఁ జేయు నాకృతిగలవానికి
మధ్యమ లోకము=భూలోకము—స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళములలో మధ్యలోకమనుట
అను పానము=మందుతోఁ గూడఁ జేర్చి పుచ్చుకొనెడివస్తువు.

పే. 37 కల్పలత—దానిపేరు, కల్పవృక్షపుఁ దీగయనియర్థము. వైవర్ణ్యము=రంగు
మాసియుంట. మకరందము=తేనె. ఇందువదన=చంద్రుని వంటి మోము గలదానా!

పే. 38 పలుపసదనములు=అనేకబహుమతులు.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

కర్పూర మంజరి=కర్పూరముల గుత్తి. మంజరి—నానా. పూగుత్తి, పూచిన కొమ్మ, పెద్దముత్తెము. మెఱుఁగు—రూ. మెఱుఁగు=అన్నము యొక్క కణము. మాయఁపు—మాయము, ధా. వ్య. తేకార్థకమధ్యమపురుషైకవచనము. అవ్యవస్థితముగాన్=వ్యవధానము లేనిదిగా. వడిగాడ్పులు=వేడిగాలులు. వడ- నానా. గాడ్పు, శ్రమము. హృదయశల్యము=మనస్సునకు బాణమువంటిది.

తె, 39. పరివారము=దగ్గఱవారము. నాఁడుగోలె=ఆదినము మొదలు. జట్టుబయలు—వ్య. బయలు + బయలు. అవస్థాంతరము=మఱియొకస్థితి. విమనస్క—విరుద్ధమైన బుద్ధిగలది. గుట్టుమట్టులు=రహస్యప్రదేశములు. చక్కెరబోఁడి=పంచదార వలెను శ్లాఘ్యమయినయాఁడుది. సంగడికత్తెయలు=స్నేహితురాండ్రు.

పే 40. దుర్గమంబులు అగుతావులు=ప్రవేశింపరాని చోటులు. అలమట=చింత. అఁపుడు=—రూ, వాపుడు, అనుడు- ఇవి అనుధాతువుయొక్క అనంతరార్థకరూపములు, దేహావల్లిక=తీఁగవంటిశరీరము. అర్పువారు=అడించువారు. ఆర్చు—అడుధా; ప్రేరణార్థకరూపము. తీర్పువారు=చక్కఁజేయువారు. వేశికోలు=వేడుకొనుట. అగుడు=కాఁగ—అగుధా. అనంతరార్థకము. జాణ=నేర్పరి. ఎలజవ్వనంబు=నిండుయౌవనము. చిప్పటిల్లు=అతిశయించు, నల్లకవచ్చునంతిదాఁకటయేన్—అనఁగా ఉపాంగమైనవానికివచ్చివిషయమును ఉరుగుపరచవేల. కలాఁడు—రూ. కలఁడు, కలవాఁడు. రాజహంసము=శ్రేష్ఠమయినరాజకుమారుఁడు., లేక, ఎఱ్ఱనిముక్కుకాళ్ళుగలహంస. హంసములుమూఁడు విధములు—(1) రాజహంస (2) మల్లికాక్షము.=మాసినముక్కు కాళ్లుగల తెల్లహంస (3) ధార్తరాష్ట్రము=నల్లనిముక్కు కాళ్లుగలహంస. మానససరోవరము=మనస్సనెడు శ్రేష్ఠమయినకొలను. లేక, టిబెత్తులోఁగలమానససరస్సు. (టిబెట్ సరస్సులో హంసలు చాలగనుండు నని చెప్పుదురు.) బింబము—నానా; మండలము, దొండపండు. నెమ్మోము.—వ్య. నెఱ+మోము=అరవిందోడది—సమాసమందు చేల, తోడ, వలన, లకుశబ్దములు. మోముఁబోలిన తెరఁగు=మొగమును బోలినరీతి. అనుంగుచెలులు=ముఖ్యస్నేహితురాండ్రు.

పే, 41 దర్పకకత్తె—వ్య. దర్పక+కత్తె=దర్పకునివాఁడు. చెక్కులాడి=

యోగవశాగుల నూరంగలుగు చేష్టలుగల స్త్రీ. (టక్కు=మోసము.) విద్ధ—ప్రకృతి. వివ్య. ఆశ్వలి=స్నేహితురాలు, ఆళి, స్నేహితుఁడు.—ఇది స్త్రీ పుంలింగములందును నుపయోగింపఁబడును. సుప్రసాదము=చిత్తము. సుకుమారిమ కన్య=మంచి రాచకన్య. వధూవరులు=పెండ్లి కూతురు, పెండ్లి కొడుకు. కలయిక=సంగమము, కూడిక. ముక్కంటికంటి మంటల్రాగ్గిమన్మథుఁడు=శివుని కంటియొక్క మంటలచేతఁ జావని మన్మథుఁడు అనఁగా మన్మథుఁడు మొదలైనవాఁడయ్యె నతనివలె శివుని మూఁడవకంటి మంటలచేఁ జావనిభావము—దక్షుకూఁతుర్లలోఁ దనభార్య, సతి, దగ్ధ మాటచే శివుడుమిక్కిలి కోపించి ఘోర తపస్సుచేయుచుండెను ఆతపస్సువలన లోకములకేమిచేటు వాటిల్లునోయని యింద్రాదులుభయపడి శివునిమనస్సునకుఁ గలఁత గలిగించుటకై మన్మథునిఁబంపిరి. మన్మథుఁడు తనపూబాణములను శివునిపైఁ బ్రయోగింపఁగా నతఁడుమిక్కిలి యాగ్రహించి వానిని దనమూఁడవకన్నుతోఁ జూచి భస్మము గావించెను. మచ్చలేనియచ్చపుచంద్రుఁడు=కొంచెములేని స్వచ్ఛమైన చంద్రుఁడు, అనఁగా చంద్రునకు నడుమ కొకమచ్చయుండును. అదికుందేలనికొందఱు, లేడి యనికొందఱు చెప్పుదురు. ఈముకరందుఁ డాచంద్రునివంటి మనోహరుఁడయ్యు వానికిమచ్చగలిగి యుండలేదనుట. రాజాధిరాజులు=రాజులపై రాజులు, చక్రవర్తులు. పాదఅరవిందములపై=పదములను పద్మముల పైఁన. ఊడిగంబు=సేవ,

పండ్రెండవ ప్రకరణము,

షోడశకళాపరిపూర్ణము అగు=పదాఱుకళలచే నిండినదగు. ప్రయత్నసాధ్యము=పూనికచే సాధింపఁదగినది. జాంబూనదపసిండి= అపరంజి (పదియువన్నె) బంగారము. కృపారసముకరందమ్ము= దయాగుణమనెడు తేనె. కల్తమి- వ్యు, కల+తమి= కోరిక్కతామర. పడఁతుక-స్త్రీ. పడఁతి= స్త్రీ. మానవఅంగన=మనుజాంగనవాఁడు. ధన్యత= కృతార్థత. మందయాన= స్త్రీ- వ్యు. మెల్లనినడకగలది పోలు+ఇందువదన= పోలునిందువదన- తద్ధితమందు ఉకారాంత పదముపై అచ్చుపరమగునపుడు నకారాగమము. పరాఙ్ముఖంబు= పెడముగము, అనఁగా, అయిష్టము. గొడవ=దుఃఖము. మూర్ఖవము=మూర్ఖత్వము. తావులు=స్థానములు. మానిని-వ్యు మానముగల యాఁడుది. వ్యు- ప్రి. ముగ్ధ=సిగ్గుగలయాఁడుది.

పే 43. రాజనందన-షష్ఠీ. చంద్రికావంటి వాయువుగల స్త్రీ. - ట్టంబట్టుము = చేయి (?). అ
నగా పెండ్లియాడుట. గిరిలో సామగ్రి ఉ(?) ధపలు = ముందులోని యుండు సాధ్వి
భోయాధికారము నామము = ప్రకటము — వ్యస్త + అకము = పాపము లేనిది. పట్టుపడి—
ష్ఠ్య. పదు + అపడి. సంతసము = సంతానము - పంగ్రని వివాహితము. తేలు(?)సత్కార
మునము, తరప్పర్యాయము = చేయుదగునట. అన్యపద్మము = సంతాపము లేని బుద్ధి అనె. పరప
తులు = షత్రియులతో నయి వారి(?)గా నాయకులు వారు దొర్చ్చిన(?) దుర్గ(?)
యొక్క భూభారధారణీయము అన్యథా = వేరుగా ముకోగత(?)ంబులన్ = ముద్దు (?)
ధాంతములు = నీమయి (?). పూర్వపక్షము = వాదము — నా. నా. కల్పకము
చేత = పిలిచి. రాచగోలు = క్షత్రియుల పట్టోయ్యారము. అ(?)మాన సమయము

పే. 44 గవాక్షము = కిటికీ. మదనతాప సంతప్తము = మన్మథుని యొక్క. వేడిమి చేత
మిక్కిలి తపింపం జేయబడిన. వేగ = శాఖా(?)-నా నా. రాణి. భోగసమాధి = సుఖమును
పూర్ణ్యమనో(?) యము. చంద్రముఖుడు — నా. నా. శిఖుడు - షష్ఠీ. చంద్రునివంటి ముఖము
ముగలవాడు. దోషము = రేయి, పకలు - రూ. పాలు. అలసత = సంత సీపక — అలయు
. ఘా. వ్యగిరే(?) క్రోధ(?)ము. కలుషి(?)అగుట = కలుషితమైనదగుట. బ్రతిత్వంబు = వి
చ్చుట. శక. శము = లోబ్రడు పాటు.

పే, 45. వచోచమత్కృతి = మాటల నేర్పు. శెంకరి = తెలివిలేని వాడు. విన్నవించు
= విన్నమాయని ప్రాయము = మూటను, వచో లేక్ష్యము(?) — షష్ఠీ. వయః + శ్యేషుడు =
మదర్ధుడు తెలిసినవాడు. పతిలము = బాగరూపము. గర్భగృహము గాచు పతి యూచి వారు గా.
యూదార్థ్యము = ఉదార్థ భావము. దృష్టాంతములు = నిదర్శనములు. ఋజువు = దక్కినది
నది. తారాపథము = వృష్టాపథమ్ము యూ. తారకాము, తారకాం. శరీరలఘనము
వేషములో పగము భార్యమునిర్ణ్మ. బహిప్రాణము = పై ప్రాణము. పమా గమయము =
పొందిక - నా. నా. రాక.

పే. 46. వయస్యాసి = స్నేహితుని - స్త్రీ - వయస్యయొక్క. నిమాపకులు = హాస్య కారు
లు. హాస్యరసము — రసములలో మొదటి శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, వీరము,
రౌద్రము, భయానకము, అద్భుతము, శాంతము. గంగామాడుడు — షష్ఠీ గంగబట్టు
నందు గలవాడు, విద్యలు పదియూరాబడిరి. వ్యాసంగము = మిలి - లీ యూ(?)
చేసిన + పనిని = పని చేయు ధర్మపథ్య.

పదుమూఁడవ ప్రకరణము,

దోషసంసర్గాగ = [illegible] ప్రభాతము = ప్రాతఃకాలము. పద్మిని = తీగ. [illegible] = [illegible]. నాయకుఁడు ధర్మ, శృంగార నాయకుఁడు. [illegible] = [illegible]. సూర్యుఁడు [illegible] = [illegible]. [illegible] = [illegible]. సహస్ర కరంబులతోన్ = వేయి కిరణములతో. [illegible] = [illegible]. [illegible] = [illegible] వస్త్రము = బంగారు [illegible]. [illegible] — [illegible]. కుసుమ [illegible], బంగారు, కమండలువు. చెలువం బునన్ = అందముగ. [illegible] = [illegible]. [illegible] = [illegible].

పే. 47. [illegible] = [illegible] రాజు, రాజా - [illegible] [illegible] = [illegible] అనుజీవులు = [illegible] జీవించువారు, సేవకులు. అమాత్యులు = మంత్రులు. [illegible] = [illegible] దగినవాఁడా. [illegible] = ఐశ్వర్యము. [illegible] = [illegible].

పే. 48 [illegible] = [illegible] "వాడుక" యనుమాట [illegible] [illegible]. [illegible] = [illegible] దంతము. [illegible] = [illegible]. [illegible] శివుఁడు - జితేంద్రియుఁడైన శివుఁడయినను. [illegible]. [illegible] — పూర్వము భృంగియనువాఁడు [illegible] [illegible] శివు [illegible] సేవ చేయుచుండెఁగాని పార్వతి [illegible] [illegible] శక్తి [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] భక్తి [illegible] శివుఁడు [illegible] నిచ్చివేసెను, అంతట [illegible] దేవుని [illegible] గదాయని [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] దేవుని [illegible] [illegible] వర్ధిల్లుచుండెను. [illegible] [illegible] భాగ్యరేఖ. వాఁపోఁడు = మాటలాడుము. [illegible] [illegible]

కాని,వానివలె నత్యుల మాటల సహాయము పొందినవాఁడుకాఁడు దానోను=బ్రిస్తు చర్యాదితపములని యొకభయ సోమ్పక విశిష్ట. దనువు=బహిరింద్రియ నిగ్రహము. శమము= అంతరింద్రియనిగ్రహము. విడిచి=బసచేసి. మొదఁడు=ఆఁడు రెండవబృహస్పతి- రూపకాలంకారము. బృహస్పతిబ్రహ్మ మానసపుత్రులలో నొకఁడగు అంగిరసునికొడుకు. ఇతను దేవతలకు గురువు. మహాబుద్ధిమంతుఁడు ఇతనికిఁ వాచస్పతియనియుఁ బేరు గలదు. వాగ్లి=సంతతము. మహాపాయ కాంతి [illegible]=గొప్పపా, కొళ్ళను సమీపించువియమము. సార్వభౌములన్=సమస్త భూమిని నేలురాజులను. [illegible]=శిక్షింపఁగ గోపించి. విశ్వావిన్=ఇంగుచిని. వాక్శుద్ధి=మాటలయొక్క [illegible]ము. వేనవేలు= వ్వ్. వేలు + వేలు. [illegible]=జనుల దయగలిగియుండుట [illegible] తీర్థము=పవిత్రజలము.

వ. 49, కర్ణాకర్ణి=చెవినుండి చెవికినికిడి. చరితార్థంబు=సెలవేసినకార్యము. ప్రహాటుండు [illegible] మూడు [illegible] చెప్పునాఁడు. హారిద్వారము-గంగాద్వారమందలిపట్టణము. పూర్వము మనుపుత్రుఁడు [illegible] చెనుట. ఆరక్కుఁడు మరణకాలమున [illegible] మహాపుణ్యక్షేత్రము [illegible] పాలింప విష్ణుపట్టణమగ్రిహించెనుట [illegible]. పరమేష్ఠింబ్రహ్మించి=భగవంతుని విలిచి. [illegible]=[illegible]. [illegible]=[illegible]. భాగీరథ్రయ్రో హి- సోదరునికి వారిచేసినవాఁడు. గర్గము=నెదురిరి అస్తమించె=మృతిబొందెననుట. విరహాతురుఁడు=అజ్ఞాపించువాఁడు. దూరినో=నిందించెనో. [illegible]= కాలమునింపుకొనుట.

వ. 50. శుభలక్షణములు=మేలైనగుణములు. కలిగి=కల్పన మహీమండల ఆధిపత్యంబు=భూచక్రమునకు రాజత్వము- మేరు [illegible] నిమిత్తు సప్తద్వీపములందునవిధము [illegible] దేవతలకు స్థానమైయుండును [illegible] గుణములందుఁ [illegible] ప్రసిద్ధియున్నది. ఇందుండువారికి నుత్తరాయణము పగలును దక్షిణాయనము రాత్రియునై యుండును. సూర్యముకు సాక్షాత్కారము [illegible] తోఁచుచుండును. చరమగిరి [illegible] పశ్చిమ. [illegible]=[illegible].

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

నారాయణుఁడు-పుష్కర ఉదకము స్థానముగాఁగలవాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు-ఇతఁడును హిరణ్యాక్షుఁడును దితికొడుకులు. పూర్వజన్మమందు వీరిద్దరును విష్ణుని ద్వారపాలకులైన జయవిజయులు. వీరు సనకసనందనుల శాపముచే రాక్షసులై పుట్టిరి. వీరు గొప్పతపస్సుచేసి బ్రహ్మగారివలన ననేక వరములను బడసి దేవతలకును మనుష్యులకును బెనుబాధలు కలిగించిరి హిరణ్యాక్షుని విష్ణువు వరాహరూపముఁదాల్చి చంపెను. అందుచేత దానియన్న హిరణ్యకశిపుఁడు విష్ణువకుఁ బరమవిరోధియయ్యెను. ఇతనికొడుకు ప్రహ్లాదుఁడు గొప్పవిష్ణుభక్తుఁడు. తండ్రికొడుకుతో ననేకవిధముల విష్ణుభక్తి మానుమని చెప్పెను. కానియతఁడు మానక యదేచిత్తుఁడయ్యెను. ఒకదినమున విష్ణువెక్కడనున్నాఁడు చూపుమనితండ్రియడుగఁగా ప్రహ్లాదుఁడు" మ॥ కలఁడంబోధిఁ గలండు గాలిఁ గలఁ డాకాశంబునం గుంభినిం। గలఁడగ్నిన్ దిశలం బగళ్ళ నిశలన్ ఖద్యోతచంద్రాత్మలన్। గలఁ డోంకారమునం ద్రిమూర్తులఁ ద్రిలింగవ్యక్తులం దంతటం। గలఁ డీశుండు గలండు తండ్రి వెదకంగా నేల నీ యా యెడన్. క॥ ఇందుఁ గలఁ డందు లేఁడని। సందేహము వలదు చక్రి సర్వోపగతుం। డెందెందు వెదకి చూచిన। నందందే కలఁడు దానవాగ్రణి వింటే". అని యుత్తరమిచ్చెను. అట్లయిన నీస్తంభమునందున్నాఁడా యని యొక స్తంభము నీతఁడు కొట్టఁగా దానినుండి నరశరీరమును సింహముఖమును గలిగిన రూపముతో విష్ణువువచ్చి యితనిఁ జంపెను. తెగటార్చె=చంపె. ముజ్జగములకున్=మూఁడు+జగములకున్. అభయప్రదానము=శరణమిచ్చుట. దుష్టదానవుని=చెడ్డరక్కసుని. ఉపశమింపక=శాంతిపొందక. ఉంకించెను=యత్నించెను. పాపంపుజీవములకున్=పాపాలనెడి పద్మములకు ఉపసంహరింపుమని=మరలించుమని. స్థలమాహాత్మ్యము=ఆ స్థానముయొక్క మహిమ. కోవిదులు=పండితులు. నెలవై=ఉనికిపట్టై. బిలము=సొరంగము=కన్నము. రోసి=అసహ్యముకలిగి. దిగంబర-వస్త్ర ఆకాశమే కట్టుగలవారు, అనఁగా, బట్టలేనివారు, క్షపణకులు=బౌద్ధసన్యాసులు.

పే. 61. కొండొకకాలమునకు=కొంచెముసేపు. సమక్షము=ఎదుట. అంపలంబులు=పల్లకులు. పాదచారి=కాళ్ళతోనడచువాఁడు. రాజయక్ష్మము=క్షయరోగము. భృత్యామాత్యసమేతుఁడువై=బంటులు మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడై. కృష్ణాజినము=లేడితోలు. బద్ధపద్మాసనము=బాసినపట్టు. (నిర్దేశము)

శ్లో. 52. వెల్లివిరిసిన=ప్రవహించిన. తపోనిష్ఠులు=తపస్సునందు నియమముగలవారు. అనుచితము=తగనిది. కట్టెదుట-వ్యు. కడు+ఎదుట. అపూర్వపురుషులు=క్రొత్తవారు. పండితజన కమలాకరప్రభాకరుఁడు=పండితులను తామరకొలనులను సూర్యునివంటివాఁడు, అనఁగా, పండితులకు సంతసము కలుగఁజేయువాఁడు. అతిథులు=విందునకు వచ్చువారు. సపర్య=పూజ. సందడింపఁగ=అతిశయించఁగా. పాదరజంబు=పదములధూళి. ఆశీస్సులన్=హితముగోరుటలు, అనఁగా. ఆశీర్వాదములు. ఆశసు-అచ్చుతప్పు. రత్నకంబళము=గిలాబి. హరిచందనము=శ్రీగంధము. బూది-వ్రశ్య. విభూతి సోపానములు=మెట్లు. ముక్తికాంతము=మోక్షమను బెడుతొయి, దామకము=దండ.

శ్లో. 53. జగద్వంచనము=లోకమును మోసపుచ్చుట. జీవన్ముక్తులు=బ్రతికియుండియే మోక్షమును బొందినవారు. మునిరాజులు=మునులలో శ్రేష్ఠులు. తరంబులవారు=పురుషాంతరములవారు, దయనీయము=దయచూపఁదగినది. పంచాక్షరి-న, మః, శి, వా, య. పునశ్చరణ=మంత్రము తిరిగితిరిగి పఠించుట. గండకత్తెర=ఒకవిధముకత్తెర. ప్రసన్నుఁడవు=సంతుష్టుఁడవు. భక్తవశ్యుఁడు=భక్తిగలవారియొడ పుత్రభావమును వహించువాఁడు. చిచ్చుకన్ను=అగ్నినేత్రము. చిలువపేరు=పాముల దండలు. భూతముల బలగము=పిశాచముల సమూహము. పూపచందురు=లేఁతచంద్రుఁడు. బూదిరేకలు=విభూతిపెండెకట్లు. బుజ్జగించి=లాలనచేసి.

శ్లో. 54 కల్లె=సరి. పసిడిపావుకోళ్లు=బంగారు పావకోళ్ళు. అధిష్టింపుము=ఎక్కుము. అంతర్హితుండయ్యెన్=మఱుఁగుపడినవాఁడయ్యెను. దివ్యసంవత్సరములు=దేవతలయొక్క-మనుజుల సంవత్సరమొకటి దేవతల కొకదినము. అట్టి 360 దివ్యదినములు వారికొక వత్సరము. నిర్హేతుకజాయమానకృప=కారణములేకయే కలిగినదయ. నిత్యకృత్యములన్=అనుదినము చేయఁదగిన పనులు-దంతధావనాదులు. నందీశ్వరుఁడు-శిలాదునికొడుకు శివునివాహనమయిన వృషభము. ఇతఁడు కోటిసంవత్సరములతపస్సుతోఁ దపముసలిపి శివునిఁగూర్చి యతని యనుగ్రహముచేత, పార్వతికిఁ బుత్రభావమును బొందెను. కుమారస్వామి-పార్వతీ పరమేశ్వరులు ఏకాంతముగనుండ, వారిచేష్టలను చూడఁగోరి యగ్నిదేవుఁడు చిలుకరూపమున కిటికీకన్నములగుండ నంతఃపురముఁ జొచ్చెను, పార్వతి యదిచూచి సిగ్గుచెందె వెడలిపోయెను. శివుఁడును వానిఁజూచి కోపించి యప్పుడు పతనమయిన తనరేతస్సును దాల్పఁగనయ్యెను. అగ్ని దానిధరింపఁజాలక రెల్లులలో విడువ దానినుండి కుమారస్వామి పుట్టెను. అప్పుడ నగ్నిభార్యలయిన ప్రయాలగు

రు కృత్తికలును వానిఁ బెంచిరఁట. అందుచే వానికి కార్తికేయుఁడని పేరువచ్చెను. దిక్పాలకులు-తూర్పున ఇంద్రుఁడు, నైరృతిమూలను నైరృతి, దక్షిణమున యముఁడు, ఆగ్నేయమూలను అగ్ని, పడమరను వరుణుఁడు, వాయవ్యమూలను వాయువు, ఉత్తరమున కుబేరుఁడు, ఈశాన్యమూలను ఈశ్వరుఁడు భగుణుఁడు=భవుఁడు=శివుఁడు. భగుణుఁడు-అచ్చుతప్పు. భూయిష్ఠమై=అధికమై.

పదునైదవ ప్రకరణము.

అనుపూర్విగన్=అనుక్రమముగా. కొండాడు=పొగడు. వాక్రుచ్చి=చెప్పి. భాగీరథి=భూలోకగంగ-గంగ స్వర్గమున మందాకినియనియు, భూలోకమున భాగీరథియనియు, పాతాళమున భోగవతియనియుఁ బిలువఁబడును.

ప. 66. కౌపీనంబు=గోఁచి, ఆపన్నులకు=ఆపదనొందినవారికి. భగవత్ కైంకర్యము=దేవునిసేవ. అయ్యనద-వ్యు. అ+అనద=అదిక్కులేనివాఁడు. లేమి-ఉండు ధా. వ్యు. భావార్థకము. జోగి=బిచ్చగాఁడు-ప్ర. యోగి.

ప. 67. అనాథప్రేత సంస్కారము=దిక్కులేని శవమును దహనముచేయుట. ఆర్యోక్తి-వ్యు. ఆర్య+ఉక్తి=పెద్దలమాట. ఆశ్రమములు 4- బ్రహ్మచర్యము, గార్హస్థ్యము, వానప్రస్థము, సన్యాసము. నశ్వరములు=మిక్కిలి నశించునవి. ఆస్తికులు=భగవంతుఁడున్నాఁడని నమ్మువారు. భగవద్గీత-భారతయుద్ధ ప్రారంభమున అర్జునుఁడు సోదరులు, చుట్టములు మొ॥ వారితోఁ బోరవలసి వచ్చెగదాయని విచారించి మనసొప్పకుండిన బాణములు క్రిందఁబాఱవైచి సోదరాదులను జంపనొల్లనని కృష్ణునితోఁ జెప్పెను. అప్పుడు వానికి ధైర్యము గలిగించుటకై గీతోపదేశముచేసి యాత్మయొక్క నిత్యత్వమును శరీరముయొక్క యనిత్యత్వమును బోధించెను. అందు "శ్లో" నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః। ఉభయోరపి దృష్టో౽న్తస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః-అనఁగా, అసద్వస్తువయిన దేహమునకు నిత్యత్వములేదు. సద్వస్తువయిన యాత్మకు అనిత్యత్వములేదు. ఈరెంటియొక్క నిర్ణయము తత్త్వజ్ఞానులచే సిద్ధాంతింపఁబడియున్నది మఱియు "శ్లో" అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః। అనాశినో౽ప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత॥ అనియుఁ జెప్పఁబడియుండెను. చుప్పులుచుట్టు=దేవతపడు. రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువమ్=రాజ్యముతుదను నరకము తప్పక కలుగును.

పే. 58. నెలతోడి=రాణిని. గ్రుచ్చి=కౌఁగిలించి. నేఁవేఁట్ల=ప్రాణిహింసకుఁడు. న్మహింసి నానా, రాణి, సేద. తొల్లి యొకనరపాలుఁడు........ప్రాణములువిడిచె- ఇట్టికథ మనభారతాది గ్రంథములలోనున్నట్లు గానరాదు. రాజరాజ నరేంద్రుఁడనురాజు చిన్నభార్య ప్రేరేపణమువలనఁ దనపెద్దభార్యకుఁ దనవలనఁ గలిగిన పుత్త్రుని సారంగధరునిఁ జంపఁబంపెను. ఆపిల్లవాఁడు నిర్దోషియని తెలిసినపిమ్మటఁ దానాత్మహత్య చేసికొనినట్లు మాత్రము వినము. షేక్స్పియర్ కవి చేసిన „ఒథెల్లో" యనునాటకములో నొకరాజు తనయమానుని భార్యనుజంపి తానాత్మహత్య చేసికొనినట్లున్నది, కాని వానికిద్దఱు భార్యలు లేరు. కనుక యీగాథ కల్పితమయి యుండును. లేదా రాజనరేంద్ర సారంగధరులకుఁ జెందినదై యుండవచ్చును. అనుష్ఠానకాలము=ఆచారము నడుపవలసిన సమయము. వైకల్యము=వికలభావము. ఇతిహాసంబు=నీతిదాయకమై, సమస్త వర్ణనలును గలిగిన పూర్వపు ప్రసిద్ధరాజ పురుషుల చరిత్ర-ఉ. భారతము. ఉపచారవాక్యములు=గౌరవపు మాటలు. బాహ్య=పైనయున్న. అంతస్తాపము-వ్యు. అంతః + తాపము.

పే. 59. ఏకతంబుగన్=రహస్యముగా. సాయము=తోడు.

పసునారస ప్రకరణము.

సాపకానస్థానుఁడు-వ్యు. సంతోషమును వృద్ధిచేయువాఁడు. సౌజన్యత=మంచితనము. సుమతి=బుద్ధి. సంక్రమించెను అని=కూడుకొనెనని, ప్రకృతిజనులు=పురజనులు. ప్రమోదభరితముగన్=మిక్కిలి సంతోషముతో సందడిగా. అచ్చముగన్=కేవలముగ. సార్థకనామధేయుఁడు=అర్థముతోఁ గూడిన పేరుగలవాఁడు. భూతదయ=ప్రాణులయెడ కరుణ. ప్రౌఢిమ=నేర్పు. గానములు-లగ్న. గుణములు. కొరవడియె=లోటువచ్చెను. విదురులు-వ్యు. విదుర్ + అసులు=విదురువారు. ఉపనయనము-రూ. ఉపనయము, ఉపనాయము=ఒడుగు. భక్తులు=భక్తిగలవారు. సుగుణలోభులు=మంచిగుణములయందు లోభిత్వముగలవారు. అనఁగా, లోభితన సొమ్ముచ్ఛయము చేయలేక యితరులసొమ్ము తనకురావలెనని కోరునట్లే, మంచిగొనములను బోఁగొట్టుకొనక యితరులయందలి మంచిగుణములను సేకరించువారనుట. దుర్జనదూరులు=చెడ్డవారికి దూరముగానుండువారు. కిన్నెర చెందములు=కీడ్లకారణంబులుఁ గలుగఁజేయువారు. అతిక్రమించుట=ఎక్కుడగుట. అవరోధించుట. మెలంకువ—నేర్పు. వ్యాగ

గయాకోడ-వేటచూచువాడు. నెలసొంపు=మిక్కిలి సొగసు. మొకము=నాలుకాళ్ళ జంతువు-రూ. మొగము-నా. నా. జింక. అరుణ్యాగము=ఎఱ్ఱఁదనము ప్రత్యాలీఢపాదుఁడై=ముందటికిఁజాఁచి నిలిచిన ఎడమపాదముగలవాఁడై. (ప్రత్యాలీఢము=కలుకాఁడు ఎడమ కాలు ముందటికి చాఁచి నిలుచుట.) గుఱి=లక్ష్యము. చారలమొకము=పులి శార్దూలము=పులి-నా. నా. భారద్వాజపక్షి. ఇగురుమడించిన=రెట్టించిన. మున్మడించిన=మూఁడురెట్లయిన-వ్యు మూఁడు+మడుఁగు+ఇంచిన.

సీ. 61. దంటలుఅగు=గట్టితనముగలవారగు. దంట-నా. నా. జంట. ఉఘాయధము=చెల్లాచెదరు, అనఁగా పలుదిక్కులకుఁ చెదరిపోవుట. సత్వరంబ=అతిశీఘ్రముగా వాలుటమ్ము=వాఁడిబాణము-వ్యు. వాలు+అమ్ము-రూ. వాలమ్ము, వాలురమ్ము. బరి=పార్శ్వము-ఇక్కడ "బయలు" అనునర్థముతో నుపయోగింపఁబడినది బరి-నా. నా. దొంగ, శత్రువు. క్రొలుపులి=బలిసినపులి. దుర్జయబాహుశాలి=జయింపరాని భుజబలముగలవాఁడు. యమపురి-దీనికి సంయమని యనిపేరు. వానికావించిన=వాఁడుచేసిన. ఉగ్గడించె=పొగడెను. సముజ్జ్వల చాకచక్యము=తిగిని వేళఁగల చులకదనము. చాకచక్యము-చాకచకభావము. మిన్నచెయ్వులకు=శ్రేష్ఠమయిన కృత్యములకు. జొట్టియులకు=కుమారులకు. మున్కు-మునుఁగుధా. కృదంతము. రతనాలు-రూ. రతనములు-లుఁ, అ, నెలుపరంబగునప్పుడు ముపర్ణాంత పదములకు, ముపర్ణలోపమును తత్పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘమును వచ్చును. కుళ్ళాయి=టోపి. దువ్వలువలు=కట్టుబట్టలు వ్యు. దువ+వలువలు. చీరెక=పిలుపు.

సీ. 62. పాదరక్షలు=చెప్పులు. తనపట్టిని=తనకుమారుని. శత్రుమహీపాలురకుఁ=విరోధిరాజులకు. దురపిల్లి=శోకించి. గోష్ఠి=సల్లాపము. చేరఁదీసి=దగ్గఱకుఁ బిలిచి. బుజ్జగింపు=లాలన.

సీ. 63 కూనలు=పిల్లలు. మృగరాజు=సింహము. పొంచి=పూని. అమూల్యంబులు=వెలలేనివి. బహూకరణము=గౌరవము. కడుఁ అలరి=మిక్కిలిసంతసించి. విరాగి=రాగములేనివాఁడు. ఉత్తాపము=పరితాపము. సకల ఉపభోగములకు=అన్ని యనుభవములను. జనకచక్రవర్తి-ఇతఁడు రాముని మామ. యాజ్ఞవల్క్యుఁడను ఋషిచే వేదాంతోపదేశమును బొంది రాజ్యాంగ విషయములయందును పారలౌకిక విషయములందును అప్రమత్తుఁడై రాజ్యము నేలెను. శరీరసన్యాసము=దేహమునకుఁగల సుఖములవిడుపు. అనఁగా, జందెము తీసివేయుట, బోడితలతో నుండుట, కాపెనము

మూంజి మో॥ ధరించుట. (సన్యాసము = కామ్యకర్మముల విడుపు) ఆత్మసన్యాసము-కామాదులను విడుచుటయనుట. తరియించుట=(సంసార సముద్రమును) దాఁటుట. పునశ్చరణము=తిరిగి తిరిగి పఠించుట. అక్షరలక్ష్మ=ముక్తిసాధనము. భవరోగంబులను=సంసారమను నిడు వ్యాధులను. సాష్టాంగము=ఎనిమిది యంగములతోఁ గూడినది-ఉరస్సు, మనస్సు, శిరస్సు, వచస్సు, దృష్టి, కరములు, కర్ణములు, పధ్యము, ఇవి యెనిమిది యంగములు. మంత్రరాజము=శ్రేష్ఠమయిన మంత్రము.

పే. 64. సిరిరామా కలొద్దుట-సంపదలు వానియందుంటవి వచ్చునప్పుడు కర ప్రాకారముతోఁ నిరాకరించుట. కుమారద్వయ సమేతుఁడై=ఇద్దఱు కొడుకులతోఁ గూడినవాఁడై. పూర్ణగున్పాట్లు=వయసగానొకటియై విడుచుండు.

పదునేడవ ప్రకరణము.

ఒల్లక=ఇష్టపడక. చిట్టడవి-వ్యు. చిట్టి+అడవి=చిన్నయడవి. కాలకంఠుఁడు-నా మా. శివుఁడు, యముఁడు. అరిది=కష్టము.

పే. 65. విస్రంభ=నమ్మకముయిన. ట్టగొనుగుట-వ్యు. ఎదుట+ఎదుట. దిగంతవిశ్రాంత కీర్తులగు=దిక్కులకొనలవఱకు వ్యాపించినయశస్సులు గలవారగు. మూఁకలు=సేనలు. మందారము, సంతానము-ఇవి కల్పవృక్షములు. కోవిదులు=పండితులు. భావకల్పవృక్షము=విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠము. భ్రాతృవాత్సల్యము=సోదరప్రేమ.

పే. 66. మూర్ధాభిషిక్తులు=రాజులు-వ్యు. శిరస్సుమీఁద నభిషేకముగ బొందినవారు. సంచయములు=గుంపులు. మేనత్తికము=మేనత్తలోను, తల్లిదండ్రుల తోఁడఁబుట్టినవారలతోను సంబంధభావము. తగవులు=పెండ్లికూఁతులకుఁ బెట్టెడుపాలు. ఏనాళ్ళ-వ్యు. ఏను+నాళ్ళ=వివాహానంతరము నయ్యాండు లోకరికొకరు పంపెడువారు. (ఇది యిప్పుడు బహువచనముగానే వాడఁబడుచున్నది.) వేడికోలు=ప్రార్థన. గాజుగోలు-అచ్చుతప్పు. "గాజరాలు" అనియుండవలెను. మానికంబులు=మాణిక్యములు. ప్రాజ్ఞుఁడవు=బాగుగాఁ దెలిసినవాఁడవు. పామరుఁడవు=అజ్ఞుఁడవు. వీనులు-ఇది నిత్య బహువచనము. కఠోరమునై=కఠినమునై.

పే 67 అంఘ్రులు=కీములు-నానా కాశలు రాగవిహీనము=అనురాగములేని

నిది. దీర్ఘాయుఃప్రమాణము=నిడువయిన యాయుస్సుయొక్క పరిమితి. దివ్యదృష్టి=జ్ఞానపుఁజూపు.

పే. 68. భావికాలగతులు=రాఁగల కాలమందు వచ్చునారు. తత్పరుఁడు=ఆసగలవాఁడు. ప్రియదర్శనుఁడవు=ప్రేమాస్వరూపుండవు. ఉత్తరీయాంచలము=చీరచెఱఁగు. సమాశ్వాసింపన్=ఊరడించుటకు. అద్భుతావహములు=ఆశ్చర్యమును గలిగించునవి. ఉత్పన్నములు అయ్యెన్=పుట్టెను. సృష్ట్యాది-వ్యు-సృష్టి+ఆది=జగము సృజింపఁబడినది మొదలు.

పే. 69 ముక్తుఁడై=మోక్షమును బొందినవాఁడై. నిండుప్రాయము=పూర్ణయౌవనము. గంపెఁడు-వ్యు. గంప+ఎఁడు. మనోరథసిద్ధి=కోరిక నెఱవేఱుట. వినమ్రుఁడై=మునిఁగినవాఁడై. ఉవ్విళులూరు=త్వరపడు. శంకాసంకలితమై=అనుమానముచేఁ గూర్పఁబడినదై. గండ్రగొడ్డలి=పెద్దగొడ్డలి. చిదుకులు=కట్టెలు. జ్వాల=మంట. గుండము=నిప్పులగుంట.

పే. 70. చెక్కు=చెక్కిలి. నట్టనవులు-వ్యు. నడు+అడవులు. దుర్ఘటము=ఘటింపనిది కెంజడలు-వ్యు కెంపు+జడలు=ఎఱ్ఱనిజడలు. గట్టెక్కుట=సుఖస్థలమును వచ్చుట. అండన్=ఆశ్రయమున. మహేంద్రపీఠము=దేవేంద్రుని సింహాసనము. ప్రాఁజదువులు=వేదము-వ్యు. ప్రాఁత+చదువులు. అయ్యదను-వ్యు. అ+అదను=ఆసమయము. పచ్చికాయలు గోయుట మంచిదికాదు.=కార్యములు తొందరపడి చేయుట వలన హానికలుగును.

పదునెనిమిదవ ప్రకరణము.

. పే. 71. అబలాటము=[illegible] (ఇది దేశ్యపదము) అసంభావ్యములు అగు=[illegible] [illegible] కొని=[illegible] [illegible]+కొని ప్రగల్భములు=డంబములు [illegible] పదవి=ఉద్యోగము. స్వసంరక్షణము=[illegible] బొమిడికము=[illegible]. బొమిడీకము, బొమిడిక. [illegible]-వ్యు. [illegible]+బొమిడికము [illegible] విభక్తి కాంతము. శస్త్రాస్త్రములు=ఆయుధము [illegible] ఛేదింపఁబడరానిదగు. అప్రతిహత

ముఖరా=తిరిగి కొట్టఁబడకుండ. సంహారక్రీడ=చంపుటయను నాఁట. మొక్కవోని=పదను పోనటువంటి. కలికు=వాడియాయిన. మాటుమణఁగు=జంజాటముడిగి సక్కబడు గు. సామగానము=సామవేదపుఁబాట. కెలసిన=కెలు నేర్చిన.

సీ. 72. అతిలోకము అగు=ఈలోకమును మించినదగు. అత్రమునన్=లో[illegible]టుతో. తెప్ప=బాగు. కలదేమన్-వ్యు. కలది+ఏమి+అన్-ఇది యణ్యాదిసంధి. చిరమిత్త్రుఁడు=చాలకాలమునుంచి స్నేహితుఁడు. సంగడికాఁడు=స్నేహితుఁడు-స్త్రీ లిం సంగడికత్తె. వీనులు-నిత్యబహువచనము. భగవతి=పార్వతి-వాణి. సరస్వతి, గంగ. మహిష అసురమదహారిణి=మహిషుఁడను రాక్షసుని జంపినది-దేవాసుర యుద్ధమందు రక్కసులందఱుఁ జచ్చిపోఁగా దితి తపముచేసి బ్రహ్మవరమువలన మహిషుఁ గనెను. అతఁడు సగము మహిషాకృతి, సగము నరాకృతియును బొందెను. అతఁడు గొప్ప బలవంతుఁడు. క్రూరుఁడై జనులను బాధించుచుండెను. ఎల్ల దేవతల తేజస్సులు యొకతె మూసగాని పార్వతి భద్రకాళి రూపమును వహించి యతనిఁజంపెను. అవాహానోపచితులు. బాసలు=ప్రతిజ్ఞలు.

సీ. 73. జాములు-తత్స. యామములు. స్వగృహాభిముఖుఁడు=తన యింటి వైపు మొగముఁబెట్టినవాఁడు. ఇంద్రజాలము=కనుకట్టువిద్య. అధరాయుష్కులు=సగము అయుస్సుగలవారు. పేరుఁజేసి మొదవఁ జేయుట=సంబంధము గలుగఁ జేసికొనుట. పరాయత్తచిత్తుఁడు=ఇతరుల కధీనమైన మనస్సుగలవాఁడు.

పంచదశ ప్రకరణము,

సీ. 74. ఏడుగడ=గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుఁడు, విద్య, దైవము, ధాత అని యేడుగురితులుగల రక్షణము. హృదయేశ్వరుఁడు-వ్యు. హృదయ+ఈశ్వరుఁడు=భర్త. ఖ్యాతి కైదోషములు పొందినవాఁడై. విమనస్కుఁడై=విరుద్ధబుద్ధిగలవాఁడై. విరహాగ్నము=ఎడఁబాటు. ప్రణయకలహము=పొలయలుక (దంపతులకుఁ గలిగెడు కల్లకోపము.) తావి=పరిమళము. దుష్కృతము=దుఃఖము [illegible]=[illegible]. ([illegible]=[illegible]) చిరకాఙ్క్షము=దుఃఖమువలనిజ్వరము. ఉత్తమలక్షణము=మంచి మనుష్యులయొక్క

ప. 75. గుణరత్నాకరులు=మంచి గొనములకు ఆకరములైనవారు. సముద్రము కొలది-సముద్రములో రత్నములుండును. ఈ రాజానందు గుణములను రత్నములుగలవను ట. గంభీరులు=లోతుగుండెగలవారు. రాజహంసము=రాజులలో శ్రేష్ఠుడు-నాకా ఎఱ్ఱని ముక్కు కాళ్ళుగల యంచ. అపవేళ=కూడని సమయము-ఇది మిశ్రసమాసము. ఇట్టివి ప్రయోగార్హములు కావు. అభము=ఆపద. జీవితేశ్వరుని=మగని. అపూర్వ=క్రొత్తదయిన. తాపము మన్న=వేడిబొందుచున్న. పరఆయత్తము=ఇతరుల కధీనము. వీడుకొలుపక=సెలవిచ్చి పంపక. ఏంకిక=ఎవరికి-గా. ఏవారికి, ఎవ్వరికి, ఎవ్వారికి. సన్మానిత=గౌరవింపబడినది.

ప. 76 బకధ్యానము=కొంగవలె ధ్యానించుట, అనగా కల్లజపము విత్తము=ధనము సంకల్పచిత్తుడు=ఎన్నుకొనిన మనస్సుకలవాడు, అనగా, ఎన్నికను నెఱవేర్చుకొనినవాడు సాధ్వి=పతివ్రత ఉద్యమము=ప్రయత్నము పాటింపరైరి=ఆదరించకుండిరి సదనము=గృహము సమక్షమునకు=ఎదుట-విరు. పరోక్షమున వేగులవాండ్రు=రహస్యముగా వార్తలను గొనితెచ్చువారు విదితము=స్పష్టము.

ఇరువదియవ ప్రకరణము.

ప. 77 అవధరింపవలయును=వినవలెను దండనార్హులై=శిక్షకుదగినవారై. బ్రహ్మణ్యులు=బ్రాహ్మణహీనులు అనుపానులు-ఇది గ్రామ్యము. (అస=అది మొదలుచో టు, అగ్రగమము. 'పాను' అనునది "పానుపు" అనుదానియొక్క చిన్నరూపము. పానుపు=మంచము. శే. పఱిస.) మూర్ఖజనవాటికము=తెలివితక్కువవారిచే నిండినది కావిగడ్డలు=కాషాయవస్త్రములు.

ప. 78. అసంగతము=కూడకపోవుట. శ్రేయస్కాములు=మేలును గోరువారు. ఉపేక్షింపలయుక. పోగొట్టబడియు. ఉడుపక=ఉడుగక. ప్రేరణాటము నాస్వార్థకము. మాదృశులు=నావంటివారు. ప్రమాదో ధీమతామపి=బుద్ధిమంతులకును పొరపాటులు వచ్చును. లోకోక్తి=సామెత-వ్య. లోక+ఉక్తి=జనులమాట. మనవులు-వ. ఏ. మనవి. భంజించు=విఱుచు. వినశ్వరము=మిక్కిలి నశించునది. యుగములు నాలుగు-కృత, త్రేత. ద్వాపర, కలియుగములు. వసుంధర=భూమి-వ్యు. ధనమును ధరించునది, అణువు=మిక్కిలి చిన్నవస్తువు, చర్మభస్త్రి=చర్మము నెడు కొలిమితిత్తి.

జీవకాలము=బ్రతికి యున్నంతకాలము. భోగపరాఙ్ముఖుఁడను=సౌఖ్యములందుఁ బెడమొగము పెట్టినవాఁడను. సేవ్యుఁడను=సేవచేయఁ దగినవాఁడను. ఉత్తరవాదులు=జవాబుదారులు. తేజస్వినులు-వ్యు. తేజ+స్వినులు=ప్రౌఢ యౌవనముగలవారు. వంగసంబునన్=వంశమున. ముక్తికాంత=మోక్షమనెడు స్త్రీ.

టీ. 79. ప్రణవపీఠములు=ఓంకారమనెడు పీటలు. ఉపనిషద్వీథులన్=వేదాగ్రములందు, పరమపదము=వైకుంఠము. అధమగతి=నీచమయిన స్థితి. అగచాట్లు=కడుమ-వ్యు. అగ్గము+చాటులు-ఇది నిత్యము బహువచన రూపముగానే ప్రయోగింపబడును. ప్రవాదము=కారణములేకయే కలిగి లోకమునందంతట వ్యాపించినమాట. గగనంబు=ఆకాశము. మందగింపకేను=తగ్గకేను. పాదరేణువులన్=పదములధూళిని. యతిరాజు=సన్యాసులలో శ్రేష్ఠుఁడు.

టీ. 80. ప్రశాంతుఁడు=మిక్కిలి శాంతిఁబొందినవాఁడు. భక్తితాత్పర్యంబులు=భక్తిగల యభిప్రాయములు. ఉదంతము=వార్త. సంధ్యాకృత్యములన్=సంజవేళ జేయవలసిన పనులను. భీష్మునిచరిత్రము-భీష్ముఁడు హస్తినాపురరాజైన శంతనునకును గంగాదేవికిని బుట్టినకొడుకు. గంగ శంతనుని విడిచిపోయినతరువాత, శంతనుఁడు సత్యవతియను పల్లెవాలికన్నెను జూచి మోహించి యామెను బెండ్లియాడఁగోరెను. ఆమెతన వివాహవిషయములోఁ దనతండ్రి యనుమతియే ముఖ్యమని చెప్పెను. శంతనుఁడామెతండ్రియైన పల్లెవానిని నడుగఁగా నతఁడు తనకూతురుకుఁ బుట్టిన సంతానమునకు రాజ్యమిచ్చిన వివాహమునకు సమ్మతించెదనని చెప్పెను. శంతనుఁడేమియుఁ జెప్పలేక యింటికిఁ జనెను. భీష్ముఁడదివిని పల్లెరాజుకొద్దకువెళ్ళి తాను రాజ్యమును బరిత్యజింతుననియు సత్యవతిని దనతండ్రి కియ్యవలయుననియు వేడెను. అంత పల్లెరాజు "సరే. నీవు రాజ్యమును విడిచితివి. కాని నీకుఁ గొడుకుల సంతానమునకు రాజ్యము రాకకాటంకము వచ్చును. ఆయడ్డుమానఁ దీర్చితేని నీతండ్రి నాకూఁతుని వివాహమాడవచ్చు" ననెను. అప్పుడు భీష్ముఁడు తానురాజ్యముతో వివాహమాడుటనుగూడ విడిచితినని ఘంటాపథముగాఁ జెప్పెను. దేవతలుపుష్పవర్షము గురియించిరి. తండ్రి వానిపితృభక్తికిమెచ్చి వానికి స్వచ్ఛందమరణము కలుగునట్లు వరమొసఁగెను. దేవాపిచరిత్రము-ఇతఁడు ప్రతీపుఁడను రాజుయొక్క పెద్దకొడుకు. ఇతనితమ్ముఁడు భీష్మునితండ్రియగు శంతనుఁడు. ఇతఁడు చిన్నతనమందే వైరాగ్యముకలిగి బ్రాహ్మణుల యనుమతిమీఁద రాజ్యమును బెద్దతమ్ముఁడయిన శంతనున కప్పఁజెప్పి, తానడవికిఁ బోయి తపమాచరించుకొనుచుండెను. ఇతని రెండవతమ్ముఁడు బాహ్లీకుఁడు.

ఉభయలోక తారకములు=ఇహపరలోకములను దాఁటించునవి. కోడెత్రాఁచు=యౌవనమందున్న సర్పము. కెరలి=ఆగ్రహించి.

పే. 81. కోటానఁగోటులు-వ్య. కోటులు+కోటులు=లెక్కలేనివి. రూకలు=చిన్న పెద్దవెండి బంగారుల నాణెములు. పోకడ-పోవు ధా. కృదంతము. మీఱేఁదన్నట్టి=మీకంటె మిక్కిలి యధికులయినట్టి. శాపము=తిట్టు. చాపము=బాణము. రాము-వచ్చు ధా. వ్యతిరేకార్థక ఉత్తమపురుష బహువచనము. ప్రసన్నులై=సంతుష్టిగలవారై, లేక, నిర్మలులై.

ఇరువది యొకటవ ప్రకరణము.

తూలనాడి=నిందించి. పొగరుఁబోకడలు=గర్వప్రవర్తనలు.

పే. 82. మూఁడునో=కలుగునో. వగపుఁజెడిపి=విచారముమాన్పి. గూడారము=డేరా. తెపకడ=ప్రాతఃకాలము-రూ. తెపాడి. ప్రతినిధులు=మాఱుగా వచ్చినవారు.

పే. 83. చండశాసనుఁడు=తీక్ష్ణమయిన శాసనములు చేయువాఁడు. కళవళము=తొట్రుపాటు. వికలచిత్తము=చెదరినమనస్సు. సంగ్రహముగన్=క్లుప్తముగ.

పే. 84. లాయములు=గుఱ్ఱముల శాలలు. కతంబునన్=కారణముచేత. దండువిడియుదురు=సేనను బంపెదరు. పెత్తుటిగాఁడు=ఒకరినిఁ జంపి యాఫలము ననుభవించుట; పాడి=న్యాయము. (పాఁడి=క్షీరసమృద్ధి.) వైరాగ్య ప్రతిపాదకములై=విరాగితనమును దెలుపునవై. ప్రభుశాసనము=రాజాజ్ఞ.

పే. 85. పెత్తనము-వ్య. పెద్ద+తనము=అధికారము. రాజదర్శన లాలసుఁడు=రాజునిఁ జూడవలెనని మిక్కిలి కోరికగలవాఁడు. సందేశార్థములు=వార్తాభోగినిసంగతులు. ఇరుపద్దతులు-ఇది మిశ్రమ సమాసము. గీడవవంతు-నిందార్థమునందుగలదు.

ఇరువదిరెండవ ప్రకరణము.

శ్లో. 86. తరణోపాయము=సమయమునకుఁ దగినయుక్తి. విచ్ఛేదనము=వైవర్ణ్యమునొందుట. గాసి=ఆసహ్యించి. ఊర్ములు=అలలు. కాల్యకరణీయము=సకాలమునందుఁ జేయఁదగినది. స్నాతుఁడై=స్నానముచేసినవాఁడై. పరమనిష్ఠాగరిష్ఠుఁడు=శ్రేష్ఠమయిన నియమముచే మిక్కిలి గొప్పవాఁడై.

శ్లో. 87. అరవిందము=తామర-చంద్రునిఁ జూచిన తామరముకుళించుకొనును. శమన్యస్తయుఁడై=సుఖముపొందిన మనస్సుగలవాఁడు. చిన్మయో=చిన్మయుఁడు-అఖండసత్ చిత్ ఆనందప్రాప్తిః అస్తు=పూర్ణమయిన సత్యమును జ్ఞానమును ఆనందము కలుగుఁగాక. ఒందుక్=ఒకదానిని. పరమసుహృత్ అధ్యక్షపతి=కుబేరుఁడు శ్రేష్ఠమయిన స్నేహితుఁడు-కుబేరుఁడు ఉత్తరదిక్కునకురాజు. అద్రికాశ్రితస్థై యుండును శివుఁడు హిందూదేశమునకు ఉత్తరముననున్న హిమాలయమునందలి కైలాసములోఁ గాపురము. గనుక వారిరువురకు నెయ్యము గలిగియుండుట సహజమే. రత్నాకరనిధి=మణులకు స్థానమయిన సముద్రము. నిషంగము=అమ్ములపొది, అనఁగా, బాణములుంచుకొనుటకుంచి ధనుః=విల్లు. అమరభూభృత్=దేవతలకొండ, అనఁగా, మేరువు. అపి=అయినప్పటికిని, అజస్రం=ఎల్లప్పుడు, జనానామ్=జనులకు. వైరాగ్యమ్=వైరాగ్యమును. ప్రథయితుమ్=చేయుటకొఱకే. యః=ఎవఁడు. భిక్షుః అభూత్ అపి=భిక్షుఁడైయున్నాఁడో. సః=ఆ. పరమపురుషః=మిక్కిలిశ్రేష్ఠమయిన పురుషుఁడగు. పురహరః=త్రిపురాసురులను జంపినశివుఁడు. భువనమ్=లోకమును. పాతు=రక్షించుఁగాక. పురహర-తారకాసురుని కొడుకులు కమలాక్షుఁడు, విద్యున్మాలి, తారకాక్షుఁడు అనువారు గొప్పతపస్సుచేసి శివునిదయవలన ఇనుములోను, బంగారులోను, వెండిలోను జేయఁబడిన మూఁడు కదలికగల పట్టణములనుబొంది లోకములను బాధచేయుచుండిరి. అప్పుడు విష్ణువొక పాషండుని యవతారమెత్తి నారదునిఁ దనకు శిష్యునిఁగాఁ జేసికొని యాత్రిపురాసురులకును వీరి కాంతలకును శివునియందలి భక్తి తొలఁగుటకుఁ దగినవిషయములు బోధించెను. అంత వీరును వీరికాంతలును శివద్వేషులైరి. అందుకు శివుఁడుకోపించి వీరితోయుద్ధముచేసి వీరినిఁ జంపెను. అందుచేతనే శివునకు 'పురహరుఁ'డను బిరుదువచ్చెను. మహా + ఈశ్వరుఁడు=గొప్పప్రభువు. మహీ + ఈశ్వరుఁడు=భూమికిరాజు.

పే. 38. మహైశ్వర్యములు-శివునకు అణిమాది అష్టైశ్వర్యములు గలవు. రాజ చంద్రునకు భవకళత్రవస్తువాహనాదులు గలవు. కుమారసమేతుఁడు=కుమారస్వామితోఁ గూడుకొనినవాఁడు (శివపరముయినప్పుడు,) లేక, పుత్త్రులతోఁ గూడుకొనినవాఁడు (రాజపరముయినపుడు.) ధవళమూర్తి=తెల్లనియాకారము. ధవళకీర్తి=స్వచ్ఛమయిన యశస్సు. మహోదుర్గ అభిరాముఁడు=దుర్గయను నామాంతరముగల పార్వతిచేత మనోహరుఁడు, లేక, గొప్పకోటలచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. అపారము=పారములేనిది. కాంక్ష=కోరిక. భవరోగ చికిత్సకుఁడు=సంసారమనెడు రోగమునకు వైద్యుఁడు. అభవుని=భగవంతుని-శివుని. పుట్టుకలేనివాని. పంచకము=అయిదు-నానా. యుద్ధభూమి. పాకము=శైలి-పాకములుమూఁడు-(1) ద్రాక్షాపాకము-ఇందుఁగవిత్వము ద్రాక్షరసము వలె నతిమధురముగ నుండవలెను, అర్థకాఠిన్య ముండరాదు. ద్రాక్షపండు నోటిలో వేసికొనిన పండ్లులేనివాఁడు సయితమెట్లు తినవచ్చునో, యట్లే యెట్టివానికిని నర్థము తెలియునట్టిదై యుండవలెను. (2) నారికేళపాకము-ఇందుఁగవిత్వము కఠినముగా నుండవలెను. కొబ్బరికాయ నామట్టుననే తినుటకెట్లువలనుపడదో యట్లే యిదియును గొంచెము కష్టపడి కొబ్బరికాయను బ్రద్దలుచేసినట్లు సమాసములు విడఁదీసికొని యర్థముచేసికొనుటకుఁ దగినదిగా నుండవలెను. (3) కదళీపాకము-ఇందుఁ గవిత్వము అరఁటిపండు వలె మనోహరముగా నుండవలెను. అర్థము నారికేళ పాకమునందంతటి గాంభీర్యము గాక, ద్రాక్షాపాకమందంతటి తేలిక గాక, కొంచెము సేపు మాత్రమాలోచించిన తెలియునట్లుండవలెను. అరఁటిపండును దినుటకు మనము తొక్కమాత్రమే తీయవలెను. అట్లే యించుకగొంచెపాటి యోచనమాత్రమే యర్థము తెలియుటకుఁ గావలెను. భావము=ఉద్రేకము-అవి తొమ్మిది. రతి, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయము, శమముఅని. సుబోధక=తేలికగాఁ దెలియునది. సాక్షాత్కరించె=కన్నులయెదుటఁ గనఁబడె. అనుదినము=ప్రతిదినము. అగ్గు=మేలు-విరు. ఎగు. శ్లో॥ (1) యస్య=ఎవనికి, గజేంద్రకృత్తిః=గజాసురునితోలు, కమనీయశాటీ=అందమయిన దుప్పటియో, కపాలమాలా=పుర్రెలదండలు. ఘన=గొప్పవయిన. హారవల్లీ=దండలును తీఁగెలో, స్మశానభూమిః=వల్లకాఁడు. వసతిశ్చ=ఇల్లును (గానుండెనో) తం దేవదేవం=అట్టి దేవతలదేవుని. అనఁగా, ఆశివుని, అహం=నేను. సతతము=ఎల్లప్పుడు. భజే=భజించుచున్నాను. గజేంద్ర.....శాటీ-శివుఁడు తారకయుద్ధమున గజాసురుని రక్కసునిఁజంపెను. అతఁడు ప్రాణము విడుచునప్పుడు తనచర్మమును దుప్పటిగా శివుని ధరింపఁగోరెను. అందుచే శివుఁడట్లు చేసెను. (2) మురాంతక

శార్ఙ్గిసఖమ్=మురాసురునిఁ జంపిన విష్ణుని శార్ఙ్గిస్నేహితుని. పురాంతకమ్=త్రిపురా సురుల నంతమొందించినవానిని. స్మరాంతకమ్=మన్మథునిఁ జంపినవానిని. పావనం=పవిత్రమయినవానిని. అంతకాంతకం=యమునిఁ జంపినవానిని. అనఁగా, మృత్యువును జయించినవానిని. గజాంతకమ్=గజాసురునిఁ జంపినవానిని. దుష్టదితిప్రజ అంతకం=దుర్మార్గులయిన రాక్షసులను జంపువాని. అఘఅంతకమ్=పాపము లేకుండఁ జేసినవాని. దక్షమఖఅంతకమ్=దక్షప్రజాపతియొక్క యజ్ఞమును ధ్వంసము చేసినవాని. భజే=సేవించుచున్నాను. స్మరాంతకం-శివుఁడు ఘోరతపస్సు చేయుచు యోగసమాధిలో నుండఁగా, దేవేంద్రాదులు మన్మథుని వానిమనసు కలఁతఁబెట్టుటకుఁ బంపిరి. మన్మథుఁడు శివునిపై బాణములు వేయుఁగా నతఁడు కోపించి వానివంక మూఁడవ కన్నుతోఁ జూచి భూడిదగాఁ జేసెను. శివుఁ డింద్రియముల జయించినాఁడని చెప్పుటకీ కథ కల్పింపఁబడియుండును. (3) చతుర్వేదఘోటం=నాలుగు వేదములను గుఱ్ఱములుగాఁ గలవానిని. శరత్ చంద్రజూటం=శరదృతువునందలి చంద్రుని జడముడియందుఁ గలవాని. త్రిలోకపకపాలం=మూఁడులోకములను ముఖ్యముగా నేలుబడిగలవాని. దిశాచక్రచేలం=దిక్కులేబట్టగాఁ గలవాని. అనఁగా, దిగంబరుని. జ్వలత్ ఫాలనేత్రం=మండుచున్న నుదుటికన్ను గలవాని. జగత్ వ్యాప్యగాత్రం=ప్రపంచమంతటను వ్యాపించిన శరీరముగలవాని. సురఅరాతి భంగమ్=దేవతలకు విరోధులయిన రాక్షసులకు భంగపుచ్చువాని. శుభఅంగమ్=మంగళమయిన శరీరముగలవాని. అహం=నేను. భజే=భజించుచున్నాను. చతుర్వేదఘోటం-త్రిపురసంహార సమయమందు శివుఁడు భూమిరథముగాను సూర్యచంద్రులు రథచక్రములుగను, వేదములు గుఱ్ఱములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను, మేరువు విల్లుగను, విష్ణువు బాణముగను, ఆదిశేషుఁడు వింటితాటిఁగను గలిగియుండెను.

పే 89. (4) త్రివేదసారం=మూఁడు వేదములయొక్క సారముగలవాని. త్రిజగత్ ప్రవర్తకం=మూఁడులోకములందుఁ జరించువాని. త్రిమార్గగా మండితమూర్ధ మండలం=గంగానదిచేత నలంకరింపఁబడిన శిరస్సు నే ప్రదేశముగలవాని, త్రిశూలపాణిం=త్రిశూలమను వాయుధము చేతియందుఁ గలవాని. త్రిదివ ఇంద్రవందితం=స్వర్గలోకమునకు రాజయిన దేవేంద్రునిచేత నమస్కరింపఁబడువాని. త్రిలోచనం=మూఁడు కన్నులుగలవాని. తం=అటువంటి. త్రిగుణాత్మకం=సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అను మూఁడుగుణములయొక్క స్వభావముగలవాని. భజే=సేవించుచున్నాను. త్రివేదములు=ఋక్, యజుర్, సామములు. త్రిమార్గగ-వ్యు. మూఁడుదారులను బోవు ది-గంగానది స్వర్గలోకమునందు మందాకిని యను పేరుతోను, భూలోకమునందు భాగీరథి యను పేరుతోను, పాతాళలో

కముగుండ భోగవతి యను పేరుతోఁ బ్రవహించుచున్నదఁట. (8) రజితభూధరకూటనివాసివం= వెండికొండ కొమ్మునందు నివసించువాని. కనకభూమిధర ఇంద్రధనుఃధరం= మేలయిన బంగారు కొండయైన మేరువును విల్లుగా దాల్చినవాని. నిరుపమ అణి భూతి విరాజితం= సాటిలేని యష్టైశ్వర్యములచేత మిక్కిలి ప్రకాశించువాని. నితత మాం త్వం= ఎల్లప్పుడును నేను. భిక్షుః= శివుఁడు. ఉపాస్మహే= ఉపాసనచేయుచున్నాను. మహా ఆనందభరితుఁడు= గొప్ప సంతోషముతో నిండినవాఁడు. గురువునుద్దేశించి= గురువువంకఁ దిరిగి. మనస్తాప శమనంబులు= మనస్సులోని తాపమును శాంతిపరచునవి. మార్దవంబు= మృదుత్వము. అల్లిక జిగిబిగి= (మాటల) కూర్పుయొక్క యందమును గట్టిపాటు. ఆహ్వానంబుఁ జేసిన= పిలిచిన. మధురగంభీర భాషణములు= ఇంపయిన, గాంభీర్యమయిన మాటలు. ముఱియుమన్= తిరుగను, లేక, గర్వించుము. పరమేశ్వర అర్పితముగన్ చేసి= దేవునికి లోఁబడినదిగాఁ జేసి. నిస్స్పృహుఁడవై= ఆశలేనివాఁడవై. సావధానత మెయి= అవకాశముతో. సాయుజ్యమోక్షము= సహయోగముగల ముక్తి. ప్రమథగణములు- శివుని సేవకులు. ముముక్షువులలోన్= సర్వమును విడుచుటకుఁ గోరిక గలవారిలో. పరమ గోప్యముగన్= మిక్కిలి రహస్యముగ.

పే. 90. అలుసుడు= చప్పుడు. ఖడ్గపాణియై= చేతియందుఁ గత్తిగలవాఁడై. ముచ్చెమటలు- వ్యు. మూఁడు + చెమటలు. నిర్బంధనము= ఏర్పాటు. కైవల్యము= మోక్షము. కరతలఆమలకము= అరచేతిలోని యుసిరికవంటిది, అనఁగా, మిక్కిలి సమీపమయినది. ఇందుశేఖరుఁడు- వ్యు. చంద్రుని శిఖయందుఁ గలవాఁడు. పాలేరుతనము= పాలికిదున్ను తలయారియొక్క పని.

ఇరువది మూఁడవ ప్రకరణము.

మతఆవేశపరవశుఁడు= మతముపూనుటచే మైమఱచిన వాఁడు. హేతువివాదముచేసి= కారణమరసి. తార్కాణము= ఉదాహరణము. నాఁటఁగొలె= నాఁటనుండి. హంసతూలికాతల్పము= అంచయీఁకెలతోఁ జేయఁబడినపాన్పు. భుజాదండము= కఱ్ఱవంటి భుజము.

పే. 91. నిరాహారుఁడై= తిండిలేనివాఁడై. జాగరము= నిద్రలేకపోవుట. ఉపవసించుట= పస్తుండుట. కాత్యాయని= పార్వతి. మహాఆలయము= గొప్పగుడి. పుట్టెడు

షష్ఠీ. పక్షి + ఎఱుక. ప్రభాతము=ప్రాతఃకాలము. నిర్నిమిత్తముగా=కారణము లే కుండ. జోగి=బిచ్చగాఁడు. పంపున=ఆజ్ఞచేత పంపు-పంపుడు. కృదంతము. తల్లి-సవ తితల్లి యని యుండుటచేత తల్లిపంపున..........శ్రీరాముని-దశరథుని రెండవభా ర్య కైక తనభర్తగారు శంబరుఁడను రాక్షసునితోఁ గలిగిన యుద్ధమందు రెండుసారులు గండములు తప్పించి కాపాడినది. మగఁడందులకు సంతోషించి రెండువరములు వేఁడు కొమ్మనెను. కాని యామె వానిఁదాను గోరినప్పు డిమ్మనెను. రాజు తన పెద్దకొడుకై యున రామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయఁబోవుచుండఁగా కైక మంథరయనుదాసి దు ర్బోధచేత రామునడవికిఁ బంపవలెననియుఁ దన కుమారుఁడైన భరతునకుఁ బట్టముక ట్టవలెననియుఁ గోరెను. అప్పుడు రాముఁడు తనతండ్రికి సత్యమునిలుచునని తనతల్లికోరిక ప్రకారము తక్షణము రాజ్యమువిడిచి నారచీరలుగట్టి యడవికిఁబోయెను.

పే. 92. విరాటుని........ ధర్మరాజు-పాండవులు పండ్రెండు వత్సరము లర ణ్యవాసము ముగించినతరువాత బ్రతిజ్ఞప్రకార మొకయేఁడాది అజ్ఞాతవాసము చేయవ లెను. అజ్ఞాతవాసమనగా నితరులకుఁ దెలియకుండ మారువేసములతో నివసించుట. ఇట్లుచేయుటకుఁ బాండవులకు ధర్మదేవత సాయముచేసెను. అతని సాయముగలవ ధర్మరాజు కంకభట్టు అనుపేరుతో నొకబ్రాహ్మణ స్వరూపమునుదాల్చి మత్స్యదేశ మునకు రాజైన విరాటుని కొలువులో నీతిబోధచేయుటకును జూదమాడుటకును గుది రెను. ఇతఁడును యాసమయమున రాజవేసముతీసివేసి బ్రాహ్మణవేసము ధరించెను. మందస్వరము=మెల్లని కంఠధ్వని. ఇల్లలుకఁగానే పండుగ గాదు=ఒకచిన్న నిదర్శన ము కనఁబడఁగానే కార్యము ముగిసినది యనుకొనఁగూడదు. కార్యాంతరములు=ఇతర పనులు. లాలించి=బుజ్జగించి. భంగులన్=రీతులను. వ్రతసమాప్తి=నోముయొక్క ము గింపు. నిర్విషయత=అసంగతినిఁగూర్చి.

ఇరువది నాలుగవ ప్రకరణము.

వినయశీలుఁడై=వినయమును గలవాఁడై. ఏకాంతంబ=ఒంటరిగా.

పే. 93. గర్భదినము=అసాధ్యప్రదినము. ఈశ్వరసేవ ఆసక్తుఁడను=భగవంతునికి దాస్యముచేయుటయందుఁ గోరికగలవాఁడనై. నిశ్చింత=నిశ్చలబుద్ధి. వ్యాఘ్రమనెడు ఆ పేరుఁడై=పులితోఁబోలఁదగియున్నవాఁడై. జప-నామా. తపస్సు, మంత్రపఠనము

నిరర్థకములు=ఉపయోగములేనివి. పరమనిష్ఠుఁడై=గొప్పనియమము గలవాఁడై. శ్రవణాగోచరమయ్యె=చెవులకు వినఁబడెను. గాటము-తత్స. గాఢము.

శ్లో. 94. చిమ్మిలిగొట్టము-అచ్యుతవ్య. చిమ్మనగొట్టము=నీళ్లు చిమ్మెడు గొట్టము. వసంతము=పసుపును సున్నమును గలిపిన యెఱ్ఱనీళ్ళు. నానా. ఒకబుతువు. నాళము=గొట్టము. క్రొన్నెత్తురు-వ్య. క్రొత్త+నెత్తురు. దారుణకృత్యము=ఘోరమయినపని.

ఇరువది యైదవ ప్రకరణము.

నిద్రాసక్త=నిద్దురయందుఁ దగిలినది. బాష్పకలితంబులు=కన్నీటిచేతఁ గూడినవి. డగ్గుత్తిక=వణఁకుచున్న కంఠస్వరము వ్య. డక్కు+ఉత్తిక. తీరమికిన్=తీరకపోవుట చేత-తీరు ధా. వ్య. భావార్థకము. సందిటన్-సందిలి యొక్క సప్తమీ విభక్తి ఏకవచనరూపము.

శ్లో. 95. దుస్స్వప్నములు=చెడుకలలు. నలుకెలంకులు=నాలుగుప్రక్కలు. మైకము=మత్తు నాలకము=వేషము-నానా. మోసము (సంస్కృతమయినపుడు) ఉంగరము. అనర్థము=కీడు. మూఁడఁదలఁచిన=కలుగనున్న. స్వప్నవేదులు=కలలనుగూర్చి యెఱిఁగినవారు. ఉపద్రవము=గొప్పకష్టము. ఉత్తలపాటు-ఉత్తలపడు ధా. కృదంతము. గద్గద=గాఢమున్న నాయన్నయు-అన్నయనునది ప్రేమను గనఁబరచు సంబోధనముగాను వాడఁబడును. దౌర్బల్యము=బలము లేకపోవుట.

శ్లో. 96. అనురూపములు=అనుసరించిన రూపముగలవి, తగినవి. కలకండంబులు=పటికపంచదార ముక్కలు. బొందె=శరీరము. రాజ్యలక్ష్మి=రాష్ట్రమనెడు లక్ష్మీదేవి. పితృప్రాయుఁడు=తండ్రితో సమానుఁడు. నాకన్న=నేనుగనినట్టి. కన్న, ఉన్న-కను, ఉండు ధా. భూతార్థక విశేషణములు. నెఱ్ఱుతెఱఁగు=భయముయొక్కరీతి. కతిపయపరివారములన్=కొంతమంది పరిజనులను. కీడునుశంకించి=హానినిఁగూర్చి భయపడి శుభమును శంకించి=మేలునుగూర్చి సందేహపడి. అరెపులు=బిలారులు, అనఁగా, రాత్రులయందు దొంగతనము జరుగకుండఁ గావలికాయు దొరతనపుబంటులు. ఎలుఁగువెత్తి=కంఠధ్వని హెచ్చించి. ఎలుఁగు-నానా. ఎలుఁగుగొడ్డు. బంటనిద్దుర=ఒడలెఱుఁగని గాఢనిద్ర. ఉత్కృష్టమయిన=మేలైన, గొప్పదైన. వేగిరపడి-వ్య. వేగిరము+పడి.

పే. 97. కతము=కారణము. ఆయుధహస్తులు=శస్త్రీములు చేతులయందుఁ గలవారు. వెలఁది=స్త్రీ. ఆన=ఆజ్ఞ. మారిన=విరస్సైన. రాజించిన-వచ్చు-ధా. శేజర్ధక భూతార్థక విశేషణము. భయశంక అకులితములు=భయముచేతను సందేహముచేతను చెదరినవి.

పే. 98. పట్టపగలు-ధ్వ్య. పగలు+పగలు, పేదపడంతులు=బీదస్త్రీలు. పానీయజలంబులు=త్రాఁగఁదగిననీళ్ళు, అనఁగా, మంచినీళ్ళు. విటజనంబులు=పోకిరీలు. కూరకొనిపోవు=దించుకొనిపోయెదరు. అవీటన్=అపట్టణమున. పాంథులు=బాటసారులు. హృదయదారుణ వృత్తాంతము=మనస్సునకు భయంకరమయినకథ. ఘూకములు=పక్షులు, లేక, గుడ్లగూబలు. దౌర్జన్యము=చెడ్డతనము. అంతరింపన్=కడవగా, పోఁగా

ఇరువది యొకటవ ప్రకరణము.

చాంచల్యము-చంచలభావము. కాగడా=చేతిదివ్వటీ-ఇది దేశ్యపదము. సడలన్=జాఱఁగా.

పే 99. అలముకొనిన=క్రమ్ముకొన్న. శిరోహీనమై=తలలేనిదై. బారెడు-వ్యు. బార+ఎఁడు. మ్రాన్పడిరి=స్తంభించి-వాశ్చర్యముచేతఁ గదలలేకుండిరి. వెంగలి=జడుఁడు-అనఁగా, మనస్సుయొక్కయు అంగముయొక్కయు చేష్టలుడిగినవాఁడు. మేఁకవన్నెపులి=పైకి మేఁకయంతటి యమాయకుఁడుగాను లోపులి యంతటి క్రూరుఁడుగాను నుండువాఁడు. నిరుపమాన గుణరత్నాకరుని=సాటిలేని మంచిగుణములను మణులకాకరమయినవానిని. నిరాలంబ=ఆధారములేనిది ప్రకరణము-అద్భుతవ్వ. ప్రకరము=గుంపు. నిర్గతికము=దిక్కులేనిది. నిరాభరణము=నగలేనిది. నిస్సారము=కార్యములేనిది.

పే. 100. హేమచంద్ర అస్తమయము అయ్యెన్=హేమచంద్రుఁడను చంద్రుఁడు గ్రుంకెను, అనఁగా, హేమచంద్రుఁడు మృతినొందెను. విబుధులకు=పండితులకు. (రాజపరమైనపుడు,) లేక, దేవతలకు (చంద్రపరమైనపుడు.) విబుధుల........టి గి-చంద్రునిలో నమృతముండును. అది దేవతల కాహారము. చంద్రుఁడు లేనియెడల దేవతల కాహారము దొరకుట కష్టము, లేక, మందిరాదులవద్దఁ బండితులు పెక్కుఱందు

రు. ఈ హేమచంద్రునివంటి మంచివాఁడు మరణించుటచే వారికి కన్నెమగఁడగుట దుర్లభము. చిత్రభానుఁడు=హేమచంద్రుని తమ్ముఁడు, లేక, ఆశ్చర్యకరమయిన సూర్యుఁడు. కరములచేత=చేతులచేత, లేక, కిరణములచేత. మంగలము=వేఁపుడుచట్టి. పాపిచిరాయువు=పాపముగలవాఁడు చిరకాలము బ్రతుకును. పయోముఖ విషకుంభము=పైన పాలు లోన విషము గల కడవ, అనఁగా, పైకి మంచిమాటలాడుచు లోన గొంతులు గోయువాఁడు. ప్రేరితుఁడై=పురికొల్పఁబడినవాఁడై. విశ్వసనీయుండు=నమ్మఁదగినవాఁడు. అనఘుని=పాపము లేనివాని. పథ్యంబులు=హితవులు. మధ్యమలోకము=భూలోకము. అంధకార బంధురము=చీఁకటిచేత దట్టమయినది. నిశాచరులు=రాక్షసులు-వ్యు. రాత్రులయందుఁ దిరుగువారు. మదగజంబులు=గర్వించిన యేనుఁగులు. రాజసింహంబు=రాజులయెడ సింగము, లేక, రాజశ్రేష్ఠుఁడు. క్రూరసత్త్వవృద్ధి=క్రూరసత్త్వ స్వభావములయొక్క పెంపు, లేక, క్రూరజంతువుల యభివృద్ధి. రాజహంసము=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడా, లేక, రాజయెడు అంచా. జనమానసంబు=జనుల మనస్సులు, లేక, జనమనెడు మానససరస్సు. శీతాంశుఁడు=చంద్రుఁడు-వ్యు. చల్లని కిరణములు గలవాఁడు. దైవోపహతులు=దేవునిచేత నాశము నొందింపఁబడినవారు.

పే. 101. కుశలి=క్షేమముగలవాఁడు. రాజకళేబర సంరక్షణము=రాజుయొక్క దేహమును గాపాడుట. మనోగతమైన=మనస్సులోనున్న.

పే. 102. దిగ్గి=దిగి. వీక్షించి=చూచి. అనుజుని కరస్పర్శము=తమ్ముని చేతితాఁకుడు. అనుజుఁడు-వ్యు. తరువాతఁ బుట్టినవాఁడు. ప్రముఖులు=మొదలగువారు. సింహకిశోరములు=సింగపుఁ బిల్లలు.

ఇరువది యేడవ ప్రకరణము.

పే. 103. ఊర్పులు=శ్వాసములు. కక్ష్య అంతరములు=లోగిళ్ళ లోపలిభాగములు. తరంగములు=అలలు. కుటుంబ ఉజ్జీవకములు అగు=కుటుంబమును బ్రతికించునవి యగు. సందిగ్ధము=సందేహము. అనఁటికంబము=అరఁటిబోదె. కన్నుల కొలఁకులు-అచ్చుతప్పు. కొలుకులు-అని యుండవలెను. కొలుకులు-ఏ. వ. కొలికి. తొరగి=ప్రవహించి. (తొఱఁగి=విడిచి) మస్తకమునఁ=తలమీఁద.

పే. 104, 105. ఉబుకుట=పొంగుట. ఆక్రందనము=ఏడ్పు. సంతతధార=ఎడతెగనిధార. లకుముకి=ఆకాశమందుండి చెక్కలాడ్చుచు పొంచువేసి నీటిలోపలనుండు చేపను బట్టుకొనిపోయి తినెడు ఒకజాతిపక్షి. ప్రాపు=ఆధారము. కొంపోవుదే-వ్య. కొంపోదువు+ఏ-మధ్యమ పురుషమున వు వికల్పముగ లోపించును గనుక 'కొంపోదు' అనియయ్యె. ఉకారమునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగనుక యీరూపమువచ్చెను. నిరుడు=క్రిందటి సంవత్సరము. సప్తాంగములు-స్వామి, అమాత్యుఁడు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుర్గము, బలము. గీచినగీటు దాఁటకుండుట-ఆజ్ఞాపించిన యాజ్ఞ మీరకుండుట. చైతన్యము=కదలిక. జెంకటిల్లి=ఎడబాటువలనవ్యథనుబొంది. చుమ్మలుచుట్టు=వేదనపడు.

పే. 106. అపగతధైర్యులు=పోయినగుండె నిబ్బరముగలవారు. అరవిందవాసిని=తామరలో నివసించునది-మంచికవుల వాక్కులందు, రాజుల మూపులందు, పతివ్రతల మోములందు, గోవులందు, తామరలందును లక్ష్మి నివాసము చేయుచుండునట్లు పెద్దలు చెప్పుదురు. దంపతులు-వ్య. జాయ+పతులు. భర్తృసన్నిధికిన్=మగనిదగ్గఱకు. కూర్మి=ప్రేమ. జగత్ ఏకవీరున్=ప్రపంచమందొక్కఁడైన శౌర్యముఁగలవాఁడు. ప్రసన్నవదనున్=సంతుష్టిగల మొగముగలవానిని.

పే. 107. అనన్యశరణ్య=ఇతరులను శరణుజొచ్చనిది. దాపురించె=ప్రాప్తించె. శుద్ధస్ఫటికము=నిర్మలమయిన పటికపురాయి. కుశాగ్రబుద్ధి=గడ్డిపరక కొనవంటి తెలివి, అనఁగా, సూక్ష్మమయినబుద్ధి. ధర్మసూక్ష్మవేదిత్వము=వేదోక్తవిధుల గుట్టులెఱిఁగియుండుట. రేఖ=అరచేతులందు, పాదములయందును నుండుగీఱ. విలాసములు=శృంగారచేష్టలు. మానినీమన్మథ అవతారము=స్త్రీలకు మదనుని తిరిగిపుట్టుక. విద్వత్జనవిబుధమణి=పండితులకు సమస్తకోరికలనిచ్చెడు చింతామణివంటివాఁడు. విబుధమణి=దేవతలమణి, అనఁగా, చింతామణి. రాజన్యతిలకము=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు. తిలక-నానా. బొట్టు, ఒకచెట్టు. కళ్యాణమూర్తిన్=మంగళమయిన యాకారముగలవాఁడు. అంగలార్చు=దుఃఖించు. పవమానసుఁడు=ప్రసన్నమనస్కుఁడు.

పే. 108, 109. దుర్నయము=అన్యాయము. అర్థోక్తిగ=సగము మాటగ. పలవించుచున్=పలుమాఱు చెప్పుచు. పెన్నెఱులు=పెద్దసందుకలు. మనోజ్ఞత=అందము. అంతికమునన్=దగ్గఱ. రక్తసిక్తము=నెత్తుటిచేఁ దడిసినది. ధూళిధూసరితము=దుమ్ముచే బూదిదవర్ణముగాఁ జేయఁబడినది. రసికాగ్రగణ్యా=రసము నెఱిఁగినవారిలో

మొనటి నెన్నఁదగినవాఁడా. రాజవంశజలధిచంద్రమా=రాజకులమను సముద్రమునకుఁ జంద్రుఁడా. తొలిచూలిపట్టి=మొదటఁ బుట్టిన కొడుకు. తూర్యధ్వనులు=వాద్యపు మ్రోఁతలు. వైతాళికులు=స్తుతిపాఠకులు. ముష్ణజరాసంధుని .... చేత్రి-మగధ దేశపు రాజైన బృహద్రథునికిఁ బిల్లలు లేరు. అతఁడు చండకౌశికుఁడను ముని నాశ్రయించి యొక మామిడిపండును సంపాదించెను ఆపండును రాజు భార్యకు ఋతుకాలమున నిమ్మని ముని చెప్పెను. రాజట్లిచ్చెను. కాని రాణి తాను సగము తిని తక్కినది తన సవతికిచ్చెను. ఇరువురును గర్భముఁ దాల్చి సగము దేహములను గనిరి. వానియుపయోగము లేదని వానిఁ గోఁటకందకములోఁ బారవైచిరి. అక్కడ జరయను నొకరాక్షసి యాహారమునకై వానిని సంధించి తినఁబోయెను. అల్ల పిల్లవాఁ డేడ్చుట కారంభించెను. జరయా పిల్లవాని రాజునకర్పించెను. జరచే సంధింపఁబడినవాఁడు గాన జరాసంధుఁడని పేరుపెట్టిరి. వేల్పులారా=దేవతలారా. నేలవేల్పులారా=బ్రాహ్మణులారా. వేదవేదాంగవిదుఁడు=వేదములను వేదాంగములను నెఱిఁగినవాఁడు. వేదాంగములు-శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, జ్యోతిషము, నిరుక్తము, కల్పము. నిరతుఁడు=మిక్కిలి యాసక్తిగలవాఁడు. పరావతారుఁడు=మఱియొక పుట్టుకఁగలవాఁడు. రక్షణీయుఁడు=కాపాడఁదగినవాఁడు. కావరాదే=రక్షించరాదా.

పే. 110. సంస్కారము=శవమును గాల్చుట. దాదాఁపు వ్యు. దాఁపు+దాఁపు. అంబారీ=ఏనుఁగుమీఁది పీఠము-ఇది దేశ్యపదము. ప్రవర్ధితము=మిక్కిలి వృద్ధిపొందింపఁబడినది. సపర్య=పూజ. ఛాయ=నీడ-సూర్యుని భార్యయుంగురు. చితి=పీనుఁగును గాల్చుటకుఁ బేర్చినకట్టెలు లోనగువానిపోగు; సొద. విమానము=అంతరిక్షమున దేవతలెక్కి సంచరించెడు రథము-నా. నా. సుజ్ఞయు. సంధానకర్త=సమకూర్చువాఁడు. సహగమనము=(మరణమందు) భార్య భర్తతోఁ గూడఁ బోవుట. దీనినే సాగుమానమని జనులందురు. చరిత్రలో నల్లాయుద్దీను కాలములోను అక్బరు కాలములోను రాజపుత్రస్త్రీ లనేకులు జోహారుసల్పి భర్తలతో సహగమనమునకుఁ బోయిరి. తల్పము=పాన్పు. పాన్పుదే-వ్యు. పాన్పు+ప. సర్వేశ్వరా-వ్యు. సర్వ+ఈశ్వరా.

ఆరువది తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

సీ. 111. పెట్టించుటొప్పదే-వ్యు. పెట్టించుట + ఒప్పదు + ఏ-అకారమునకు సంధి బహుళము. ఉకారమునకు సంధి నిత్యము అనుసూత్రముచేనట్టి రూపమువచ్చును. విలాపము=ఏడ్పు. పొంత=వంక. దయనీయము=కరుణ చూపఁదగినది. ఉత్తరక్రియలు=చచ్చినవారికిఁ జేసెడి అపరకర్మలు. జ్యేష్ఠ=పెద్దది. కనిష్ఠ. ఉపనీతుండై=వడుగైనవాఁడై. సంక్రమించినది=ప్రవేశించినది. యుక్తియుక్తములు=ఉపాయముతోఁ గూడినవి. శోకగద్గదుఁడై=దుఃఖముచే వణఁకుచున్న కంఠముగలవాఁడై.

సీ. 112. కన్నుఁబ్రామి=కన్నుఁగప్పి, అనఁగా, మోసముచేసి. వికచఅరవిందముల మిసిమి=విడిచిన తామరల క్రొత్తకాంతి. హృదయరంజకమై=మనస్సునకు సంతసము గలిగించునదై. దర్పకగ=చౌర్యము=సూచనగా తెలుపు. ప్రాణప్రతిష్ఠ=ప్రాణములు నిలుపుట. వక్షము=ఱొమ్ము. వెడఁద=విశాలమయిన. అవ్యాజగా=అపరిమితముగా సరసము=దగ్గఱ. కులుకుచు=శృంగారముగ మెలఁగుచు. మహాభాగుని=గొప్ప భాగ్యముగలవాని. కృతఘ్నురాలు=చేసినమేలు మఱచునది. (కృత=చేయఁబడినదానిని, ఘ్న=చంపునది.) తిలోదకంబులు=నువ్వులతో విడిచెడునీరు. వెచ్చనూర్పుచు=వేడినిట్టూర్పులు విడుచుచు. మిన్నకుండి=ఊరకుండి-తూష్ణీంభావముతో

సీ. 113. ఉగ్గడించు=పొగడు. శవవాహనము=పీనుఁగును మోయుట. వేవేలు-వ్యు. వేలు + వేలు. మావటీఁడు-వ్యు. మావటి + ఈఁడు=ఏనుఁగును నడపువాఁడు. బాష్పకలుషితలోచనులై=కన్నీరుతోఁగూడిన కన్నులుగలవారై. దురపిల్లిరి=శోకించిరి. దివాణము=రాజ కొలువుకూటము. అష్టాదశ వర్ణములవారు=పదునెనిమిది జాతులవారు-బ్రాహ్మణాది వర్ణజాతులలోని యంతర్భాగములు. నయనాభిరామమై=కన్నులకు సంతోషము గలుగఁజేయునదై. వివశులై=అవయవముల స్వాధీనత తప్పినవారై. స్వస్తి=శుభవచనములు. విధినిదూరుచు=బ్రహ్మదేవుని నిందించుచు. పౌరాంగనలు=పట్టణస్త్రీలు. ఏలిక=రాజు.

సీ. 114. జయదుందుభులు=గెలుపును జెప్పు భేరులు. దుందుభి-నా.వా. భేరి, వరుఁడు ఒకసంవత్సరము. పట్టపుటేనుంగు-వ్యు. పట్టము + ఏనుంగు. బాహుళ్యము=

అశోకమైయుండుట. అంతఃకరణములు=మనస్సులు. భాషింపఁగ=మాటలాడుటకు. భూనభ అంతరము=భూమికిని ఆకాశమునకు మధ్యనున్న స్థలము. విధ్యుక్తముగ= శాస్త్రములలోఁ జెప్పఁబడినట్లుగ. కప్పురపుటచ్చులు=కప్పురము+అచ్చులు. దరికొల్పుట=కాల్చుట-దరికొను ధా. పిరణాధరాకము. తడవుగ=ఆలస్యముగ. ఆహుతి=అగ్నియందు వేల్చుట. భస్మఅవశేషము=బూడిద మిగులుట. నగర అభిముఖులు=పురివయిపు మొగముఁబెట్టినవారు. గాసిపడు=శ్రమపడు. కొండొకవేళ=కొంచెము కాలము. ప్రతిష్టించి=నిలిపి. ద్వాదశరాత్రంబులు=పండ్రెండురాత్రులు. పైతృక=పితృదేవతల సంబంధమయిన. వియుక్తుఁడై=విడువఁబడినవాఁడై.

ఇరువది తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

శ్లో. 115. కారుచిచ్చు=అడవిలోనియగ్ని. గుణగ్రహణ పారీణులు=మంచితనమును దెలిసికొనుటయందధికులు. (పారీణులు=ఒడ్డును ముట్టినవారు) వెన్నెల-త్ర్య. వెల్ల+నెల. దోయిళ్ళు-రూ. దోసిళ్ళు-వ. వ. దోయిలి, దోసిలి. కలిమి-కలుగు ధా. కృదంతము. తొలుదొల్త-వ్యు. తొల్త+తొల్త. కరోరవారిజ=కరమను పద్మమునము. అతిశయోక్తి-ఇదియొక యలంకారము. ఒకదానినిఁ గూర్చి యతిశయముగాఁ జెప్పుట. యాదార్థ్యము=నిజము. బత్తెములు=భోజనములకయ్యెడు ద్రవ్యములు. దశరాత్రంబులు=పదిరాత్రులు. ఓపినకొలఁది=శక్తినిబట్టి. కరణి=వలె. నవవైధవ్య దుఃఖభారముచేఁ=క్రొత్తవిధవతనముయొక్క బరువుచేత. క్రుంగి=క్రిందికి వడఁగి. పతిచరణ అరవిందములె=భర్తయొక్క పాదములనెడు పద్మములే.

శ్లో. 116. వినుంబు-తద్భ. వియంబు. ఆరాధించి=పూజించి. సగౌరవంబుగఁ=మర్యాదతో. ఉచితఆసనము=తగినపీట. వేగులవాండ్రు=రహస్యముగా సమాచారములు గొనితెచ్చువారు. ఆక్రోశము=కోపము. దనుజుఁడు-రాక్షసుఁడు-దనువునకుఁ బుట్టినవాఁడు. అనుజుఁడు=తమ్ముఁడు-వ్యు. అనుసరించి పుట్టినవాఁడు. విస్మితులై=ఆశ్చర్యముగలవారై. (స్మితులు=గర్వముగలవారు.)

శ్లో. 117. జగద్రంగము=ప్రపంచమనెడు నాట్యస్థలము. నిష్క్రమించినాఁడు=వెడలిపోయినవాఁడు. (ఇది నాటకపరిభాషలోనిమాట.) అంకము=నాటకములోని భాగము,

వా. వా. సమీపము, భూషణము. సహనటుఁడను=కూడ నాట్యమాడువాఁడను. సహకారుఁడను=స్నేహితుఁడను-వ్యు. కూడఁ బనిచేయువాఁడను. సహకారము-వా. వా. తియ్యమామిడిచెట్టు. సహపాఠుఁడు=కూడఁ జదువుకొనువాఁడను. పదునాలుగు విద్యలు-నాలుగు వేదములు, ఆఱు వేదాంగములు, మీమాంస, న్యాయశాస్త్రము, పురాణములు, ధర్మశాస్త్రము మేర=హద్దు ఏకపత్నీవ్రతస్థుఁడు=ఒక్క భార్యయుండే నియమముగలవాఁడు. పరశురాముఁడు-ఇతఁడు జమదగ్నికొడుకు విష్ణుని దశావతారములలో నొకయవతారము. ఇతఁడు ఘోరతపము చేసి శివుని మెప్పించి యతనికి శిష్యుఁడయ్యెను. విలువిద్దె శివునివద్దనే నేర్చి క్రౌంచపర్వతమును భేదించుట మున్నగు నద్భుతక్రియ లొనర్చెను. ద్రోణాచార్యుఁడు-ఇతఁడు భరద్వాజుని కొడుకు. అశ్వత్థామతండ్రి. కౌరవులకుఁ బాండవులకు విలువిద్దె నేర్పినవాఁడు. భారతయుద్ధములో ఘోరముగఁ బోరి ద్రౌపది సోదరుఁడయిన దృష్టద్యుమ్నునిచేఁ జంపఁబడెను. ఇతని ప్రియశిష్యుఁడగు నర్జునుఁడు భారతయుద్ధమున జయముఁ గాంచునంతటి ధనుర్విద్య గలవాఁడుగదా. వానిఁబట్టి యితని విలువిద్దె యెట్టిదో యూహింపవచ్చును. కలిపించి=కల్గఁజేసి. కబళింతువు=మ్రింగుదువు. అక్కసెల్లెండ్రు-వ్యు. అక్క + సెల్లెండ్రు-ద్వంద్వంబున పరుషములకు గ, స, డ, ద, వ లగు. పెంపుబొందఁగ=అభివృద్ధినొందఁగా. సమాశ్వాసించి=చక్కగా నోదార్చి. ప్రకృతి=స్వభావము. కుసుమకోమలి=పువ్వువలె మృదువైనది.

పే. 118 ప్రతీక్షించుచున్=ఎదురుచూచుచు. అనాథలై=దిక్కులేనివారై. ఆత్రము=ఆతురత, తొట్రుపాటు. చిత్తగింపఁగ=యోచింపఁగా. హరిచరణ ధ్యానము=విష్ణుని పాదములను ధ్యానించుట. కురుక్షేత్రము-కురురాజు దీనిని దున్నుటచేత దీనికీ పేరువచ్చెను. ఇచ్చటనే భారతయుద్ధము జరిగినది. ఈస్థలమందే పృథ్వీరాజు తన దేశస్వాతంత్ర్యమును మహమ్మదీయులకుఁ గోల్పోయెను. దీనినే స్థానేశ్వరమందురు.

పే. 119. లేఖ=జాబు. తద్దయున్=మిక్కిలి. పురాకృతకర్మఫలము=పూర్వము చేయఁబడినపనికి ఫలితము. అభ్యంతర మందిరము=మధ్యనున్న యిల్లు. కర్ణకఠోరము=చెవులకుఁ గఠినము. ఖిన్నుఁడై=దుఃఖితుఁడై. కసుగందిన=మిక్కిలి వాడిన-వ్యు. కందిన+కందిన. (కసుఁగందు-వ్యు. కసువు+కందు=లేఁతబిడ్డ, లేత, నలుపు.) దోసెఁడు-వ్యు. దోసిలి+ఎఁడు. చన్నీళ్ళు-వ్యు. చల్ల+నీళ్ళు. ద్విగుణము=రెట్టింపు.

పే, 120. పంచప్రాణములు-ప్రాణము, అపానము, సమానము, ఉదానము, వ్యానము. ఇయ్యకొను=సమ్మతించు. రఘురాముఁడు=రఘువులలోఁ బుట్టినరాముఁడు

రామునికైక సంకల్పముగలవు-వాలినిఁ జెట్టుచాటుననుండి చంపుట. మహాపతివ్రతయైన సీతను దమనాగానముచేత అగ్నిప్రవేశము చేయుమనుట. చాకలివాని మాటవిని భార్యను అడవికిఁ బంపుట మొ॥ నవి పంకిలని చెప్పవచ్చును. గాని యీసైతము సహేతుకములని చెప్పుటకు ఆధారములున్నవి. హరిశ్చంద్రుఁడు సత్యము నిలిపికొన్నవారిలో నగ్రేసరుఁడు ఇతనికిఁ గొంతెంలులేవని చెప్పవచ్చును. గంధార్వోపణ పరులం తప్పలెంచిన యొతని కీతనాయిన వినయము బ్రాహ్మణభక్తి మొ॥ నవిగలవని చెప్పవచ్చును. కానియయుక్తికి నిలువవు. ధనుర్ రాజుకైనఁ దప్పులుగలవు-ద్రోణాచార్యులు మిక్కిలి ప్రతాపముతో భారతయుద్ధముసఁ బోరుచుండ వానినిఁ జంపుటకుఁ గృష్ణాదుల ప్రోద్బలముచే ధనుర్ రాజసత్యము పలికెను. ఆదొక్కటియే యితనితప్పు దయామయత్వంబు=కరుణతో నిండియుండుట. కారుమబ్బులు=నల్లని మేఘములు. అయాచితముగన్=కోరఁబడకుండ. జలదానము=నీటినిచ్చుట. దానము-వాన. ఈవి ఏనుఁగుయొక్క చెక్కిలిమీఁది మదజలము. లోకైకపూజ్యాని=ప్రపంచమందు ముఖ్యముగా పూజింపఁదగువాని. శాశ్వతి నరకూపము=స్థిరమయిన నరకమను నూయి. రవరవలు=స్పర్ధలు. మలినములు=మురికియైన. సానలై=నష్టములై. పసంతులన్=స్త్రీలను.

ముప్పదియవ ప్రకరణము.

పే. 121. అవలనాఁడు=మరునాఁడు. జామాత=అల్లుఁడు. విడిసి=బసచేసి. గొత్తు-రూ. గుఱుతు=ఆనవాలు. సోపానములు=మెట్లు. మనోదాహము=మనస్సుయొక్క కాల్పు. ఉత్తరీయపుటంచు-ష. ఉత్తరీయము+అంచు. పట్టు=వాసస్థానము. ఇడుమలు=ఇబ్బందివారు. పక్కి=పక్కా-దయ్యర్థా. క్త్వార్థకము. నలిగి=కీడ-నలగుడా. కృదంతము. శల్యమై=ఎముక (మాత్రమే) గలవాఁడై. బాష్పోద్గమము=కన్నీళ్ళయొక్క పుట్టుక. ఆలింగనము=కౌఁగిలింత.

పే. 123. అడలఁబారఁగొన్న=భయపడుటకు మొదలుపెట్టిన. పరామృశంపన్=చక్కగా విచారింపఁగా. విప్రపుంగవుఁడు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు-సింహ, శార్దూల, నాగ, పుంగవ, వృషభ, కుంజర మొ॥ శ్రేష్ఠవాచకములు. సర్వస్వమున్=ధనమంతయును. దుఃఖసాగరము=విచారమనెడి సముద్రము. సాంగత్యము=స్నేహము. భావ్యము=తలఁచఁదగినది. పీడ్రోకొని=కొంపుపుచ్చుకొనినట్టి. హిమవంతుని యల్లుని=శివుని-

కట్టుఁడు హిమవంతుని కూఁతురయిన పార్వతిని పెండ్లియాడెను. ఎదురాడుట-వ్యు. ఎదురు+ఆడుట. అరిది=కష్టము. వెరవు ఒకింతయున్=వెఱపు కొంచెమైనను.

పే. 123. ఆత్మహత్య=తన్నుఁదాను జంపికొనుట. తెగువ=సాహసము. పతివియోగము=భర్తతోడి యెడబాటు. అలమట=చింత. అభీష్టము=కోరిక. అనుగుణముగా=తగినట్లుగా. నెచ్చెలులన్=స్నేహితులను. మెఱుపులవంటి=సుందరాకృతులంటి. మన్నారు-వ్యు. మాఁదు+మారు.

ముప్పది యొకటవ ప్రకరణము.

పే. 124. గ్రీష్మకాలము=జ్యేష్ఠ ఆషాఢ మాసములు. గ్రీష్మము=వేడిమి. నిరాలంబుఁడై=ఆశ్రయము లేనివాఁడై. తెమల్చుకొని=కుదుటుపడి. ఆప్తుడై=ఇష్టుడై. రక్తచందనములు=ఎఱ్ఱని గంధములు. విధివిధానముగన్=శాస్త్రములో చెప్పఁబడినరీతిగ. గద్యము=వచనము. మనోరథసిద్ధి=కోరిక నెరవేరుట. దుర్నిరీక్ష్యమై=చూడరానిదై. ఓడి=భయపడి. చండతాపుఁడు=తీక్ష్ణమయిన చటములుగలవాఁడు. తల మాఁడుట=కవఁబడుట. అర్ఘ్యప్రదానము=చేతులతో నీరువిడుచుట. [illegible]-అవిగాదయ్యె, ఫలము లేదని. సూర్యుని కొడుకే సుగ్రీవుఁడని చెప్పెను. [illegible] లేనివాఁడు ఇతఁడు అనరాదు. కశ్యపునకు వినతయందుఁ బుట్టినవాఁడు. [illegible] గర్భవతియై తన సవతియైన కద్రువకుఁ దనకంటె ముందు పుత్రులుగలిగిరను [illegible] చేతఁ ద్వరపడి గర్భము చీల్చుకొనెను. అప్పుడతఁడు సంపూర్ణముగాక తొడలు మొదలు క్రిందిభాగము లేనివాఁడైన యనూరుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు తిన్న [illegible] సేవించుటచేఁ దల్లి నిశ్చింది సూర్యుని సారథి యగుటకుఁ బోయెను. ఇతని నామాంతరము అరుణుఁడు. ఇతనికొడుకులే రామాయణగాథయందువచ్చిన సంపాతిజటాయువు లు. అపారము=హద్దులేనిది. ఉపకరణంబులు=సాధనములు.

పే. 125. స్వీకరించి=పుచ్చుకొని. వేదన=బాధ. దీర్ఘరాత్రులు=పొడవయిన రాత్రులు-ఇది రాజపుత్రుని వచనము. ఫాలము=నుదురు. కొలువరులు=సేవకులు. [illegible] గతము-వ్యు. సు+ఆగతము=శుభమయిన రాక (Welcome.) [illegible] [illegible]=[illegible] సంతోషము గలుగఁజేయునది.

పు. 126. నిరూప్యు=చక్కఁబలుది. పరిణయము-గూ. పర్యాఘ్రాణము=మూర్కొను. దశ మునివిశి=సేవతోడి. పాలుపోవమి=నిర్ణయము కాకపోవుట చేత-పాలుపోవుట. స్వ. ప్రార్థకము. కృతనిశ్చయుఁడు=చేయఁబడిన నిర్ణయము గలవాఁడు.

పు. 127. చర్చింపఁగా=విచారణ చేయఁగా పరమగోప్యము=మిక్కిలి దాఁచఁదగిన చర్చలు=విచారములు. పొక్కు=దుఃఖించు. హెచ్చరిక=జాగ్రత్త. గుణగుణవి వికాసములను=మొగము యొక్కయు మనస్సు యొక్కయు తెలివి తేటలను. దౌష్ట్యము= దుష్టత్వము, చెడ్డతనము. పొగిలి పొగిలి=మిక్కిలి పరితపించి-ఇది యనుకరణము. సో దరవియోగము=తోడఁబుట్టినవానినుండి యెడఁబాటు. ఖేదము=దుఃఖము.

పు. 128. దుండగములు=కీడులు. (దుండిగము=దుర్మార్గము.) వేయు=వేఁపబెట్టు స్వర్గపురప్రవేశము చేయించుట=చంపుట. పరిత్యజింపవలయును=విడిచిపెట్టవలెను. అమరఁగ=అతుకఁగా=అంటించఁగా. అసంభవము=తటస్థింపనిది. మొగమోట-రూ. మొగమోట=సంకోచము. నిరాకరింపుఁడు=తిరస్కరింపుఁడు. అంశకి=తీగ. అం తఃపురము.

ముప్పదిరెండవ ప్రకరణము.

పు. 129. శపథ=ప్రతిశాలము-రూ. శపాది. పాదుక్రిందయుపర్య తము. ప్రసన్నుఁడై=సంతుష్టుఁడై. పెండ్లి-రూ. పెండ్లికులు. భాగ్యనాతోము= శుభము గనఁబలుచునది. అనుకూలురు-రు. ప్రతికూలురు. కడుఁగూర్మి=మి క్కిలి ప్రేమఁగాపును. కష్టసాధ్యము=కష్టముచేత సాధింపఁదగినది. సంభ్రమము= తొట్రుపాటు. మల్లడిఁగొన=పెనఁగొనఁగా. కుతూహలము=వేడుక. ఉబలాట ము=మిక్కిలి యభిలాషయు.

పు. 130. సాష్టాంగదండప్రణామము=ఎనిమిది యంగములతోఁ గూడిన నమస్కా రము. దీర్ఘాయురస్తు=నిడుదైన ఆయువు గలుగుఁగాక. కళ్యాణమస్తు=శుభము క లుగుఁగాక. సువర్ణపాత్రము=బంగారుచెంబు. పళ్ళెరము=పళ్లెము. ధన్యోస్మి=నేను ధన్యుఁడనైతిని. రాఘవులకు=రఘుకులమువారికి. వశిష్ఠుఁడు-సప్తఋషులలో నొకఁ డు. రఘుకులమునకుఁ బురోహితుఁడు. ధౌమ్యుఁడు=పాండవుల పురోహితుఁడు.

కేలి=వెన్నెల్లి. మహాత్మ్యము=మహిమ=ప్రభావము. స్వనగరము=స్వంత పట్టణము. పుత్తెంచిరి=పంపిరి.

ప. 181 వర్ణన అతీతమయిన=పొగడ్తకు మించిన. తుష్టి=సంతోషము. లోపముండక=కనబడకుండ. తదేకాసక్తుఁడై=దానియందే ముఖ్యముగా నాసక్తిగలవాఁడై. చిత్తస్థిమితము=మనస్సుయొక్క నిలకడ. గ్రహచారము=గ్రహములయొక్క నడక. గుప్తా=ఆవృత్తి నానా-దెబ్బ.

ప 182 చిరకాల వియోగతాపము=చాలకాలమునుండి ఎడఁబాయుటవలని శ్రే దవ నిమిత్తము-కాగా. కారణము. కరుణము. హంతకులు=చంపువాండ్రు. హృదయపేటిక=మనస్సనుపెట్టె. ప్రవాదము=వట్టిమాట. కులశ్రుతి నిర్మూలనము=వంశమునెడుతీగను వేళ్ళతోఁ బెకలించుట. ప్రశక్త్యలోభము=నగ్గుచున్న [illegible] లోకవ్యవహార విరుద్ధుఁడు=లోకములోని వాడుక విడిచినవాఁడు. తోడిదొంగలు=కలిసి దొంగతనముఁ జేయువారు. శర్మ-బ్రాహ్మణుల నామమునకుఁ జివరఁ జేర్పఁబడి సూక్ష్మ. వర్మ-క్షత్రియ నామమునకు గుణము.

ప. 184. అధికారగర్వము=గొప్పయుద్యోగియై యుండుటవలని గరువము. విష్ణు మీఁగు-ఘృ. మిఁగు+మీఁగు=మిక్కిలి నిక్కు.

ముప్పది మూఁడవ ప్రకరణము.

ప. 185, 186. సంభావించుట=సమ్మానించుట. సందేశము=వార్త. సందిగ్ధమనస్కులై=సందేహముగల మనస్సుగలవారై. కోపాగ్ని=కోపమను నెదునిప్పు. అనుజ్ఞాతుఁడై=అజ్ఞను బొందినవాఁడై. సద్యోజాతజాతకము=సంజ [illegible]. పార్థివలింగపూజ=మన్నులోఁ జేయఁబడిన లింగమును బూజించుట. అధిష్ఠించి=ఎక్కి. రానోపుదు=రావచ్చును. మనోమాలిన్యము=మనస్సులోని కల్మషము. సింహద్వారము=తలవాకిలి. రథావతరణంబు=అరదము దిగుట. అనంత అభ్యుదయములు=మిక్కిలి శుభములు. మేల్కొలుపుట, లేక భూమియందు మేలు కావ్యము-మొదటి యర్థమందు కర్మధారయ సమాసము. రెండవయర్థమందు ద్వంద్వసమాసము. అగము=రాళ్ళ. విధ అరంభము=మంగళములతోడి ప్రయాణము. (తృతీయా తత్పురుష సమాసము) శ్రీ

క, శుశ్రూషాగమును బంధ్రపది (ద్వితీయా తత్పురుష.) ఇరుకైయుంకుల=సంకుచ్రపర్కలము. పూర్వప్రవృత్తి=వెనుకటిజ్ఞప్తి. ఉవ్విళులూరు=త్వరపడు. మొగసాల=తలవాకిటి చావడి. లాయములు=గుఱ్ఱపుసాలలు. కొట్టములు=పాకలు-శబ్ద. కొట్టములు చెరుకులు=చెక్కులు.

ప. 137 దుఃఖానలంబున=దుఃఖమనెడు వహ్నిచేత. (అనలము=అగ్ని, అనిలము=గాలి.) కల్ల=బొల్లు=అసత్యము. బొల్లి-అవ్యుత్పన్నము. ప్రకాశముగా=పైకి వినఁబడునట్లుగా. వ్యాపింపొందిన ......వగచుట-పగిలిన గుండెను దిగి కూర్చుతేము- అట్లే వచ్చినవానిఁ దిగిఁ తేలేము. వార్ధి=సముద్రము-వ్యు. నీటికి స్థానమయినది. వేదవేత్తలు=వేదముల నెఱిఁగినవారు, అనఁగా, పండితులు. సామంతులు=చేరిక్రింది రాజులు. పరివేష్టించి=చుట్టుకొని. పేరోలగము=పెద్దసభ. శారదాదేవి=సరస్వతి. చతుష్షష్టి విద్యాగణ్యములు=అరువదినాలుగు విద్యలనెడు మణులు. శాలిక్షేత్రము=వరిమడి. శాలి-అవ్యుత్పన్నము.

ప. 138 ఉపాదముగతజలసేతుబంధనము=దుఃఖించుట వ్యర్థ. గతజలసేతుబంధనము-వ్యు. పోయిననీటికి (నీరుపోయినదానికి) నీటికట్ట కట్టుట (ఆనకట్టు కట్టుట) కానుపించును=చూపెను. పూరిత=నిండింపఁబడిన. వలవదు=దుఃఖించఁగా-వలదు. ఈ మున్నుఁ గ్రంథకారము. సమాశ్వాస వచనములు=ఓదార్పుమాటలు. అలాటము=నుదురు. ప్రమాదవశమునన్=ఏమఱుపాటువలనైనై. అచిరకాలము=కొంచెపుకాలము.

ప. 139, 140. నీలకుత్పలములు=నల్లకలువలు. పూర్వజన్మకృతము=వెనుకటి పుట్టుకయందుఁ జేసికొనినది. పరమపవిత్ర చరిత్ర=మిక్కిలి శుద్ధమయిన నడవడికలదానా. పాపడిన=చేయఁబొందిన. కన్నీళ్ళు-వ్యు. కన్ను+నీళ్ళు.

ముప్పది నాలుగవ ప్రకరణము.

కూచకప్పకుండ=ఒక్క-సొల్లుమాటకైన విడునకుండ. కూన-ఇది సంస్కృతభాషయందలి సముచ్చయములు (conjunctions) పోకటాది-వ్యు. పోకుట+అది=తిరిగినది మొదలు పూర్వోత్తర సందర్భములు=ముందు వెనక సంబంధములు. దుష్టసంకల్పనము=చెడ్డయుద్దేశము. కుటిలుఁడు=వంకరబుద్ధిగలవాఁడు.

శ్లో. 141. ప్రతిక్రియ=మాఱుపని. మగనిఁజంపి మొగసాలకుఁబోయి మొఱ్ఱలెత్తుటు-ఒక దుష్కార్యముఁజేసి దానిఁగప్పిపుచ్చుటకుఁగల్ల యేడ్పులేడ్చుట భవిష్యత్ చరిత్రము=ముందుచేసెడి నడత. ఉపోద్ఘాతము=పీఠిక, ఉదాహరణము (Preface) స్వకపోలకల్పితము=తనచేతనే కల్పన చేయఁబడినది. అనఁగా, స్వంతముగాఁ గల్పించినది. నిందానాటకము=నిందయును ప్రహసనము. ప్రస్తావన=సూత్రధారుఁడు నటినిఁగూర్చిగాని మారిషునిఁగూర్చిగాని విదూషకునిఁగూర్చిగాని ప్రస్తుతకార్యమున కుపయోగము కలదియగు చిత్రపుమాటలాడుట. ముష్క=ఆపద-నా నా. ముసలితనము. చర్వితచర్వణము=నమలఁబడినది నములుట=చెప్పఁబడినదానిఁ దిరిగి చెప్పుట. ప్రకట శత్రుఁడై=ప్రసిద్ధుఁడైన విరోధుఁడై.

శ్లో. 142. కార్యసరణి=పనియొక్క వరుస. కత్తియంచుమీఁది నడక=మిక్కిలి కష్టముయినపని-(సం) అసిధారావ్రతచర్య. కళవళము=కలఁత, పరిణమించె=మాఱు. విలాసవంతము=సంతోషముగలది. వ్యాఖ్యానము=అర్థముయొక్క వివరము. మూఢ........వ్యాఖ్యానమై=మొగముయొక్క రీతి మాఁ గర్వమెట్లున్నది స్పష్టముగఁ దెలియును. బహూకరించెను=సన్మానించెను. హితాభిలాషి=ఇతవును గోరువాఁడు. శుభదినములందుగా=రాఁగల కాలమునందు మేలుకలదిగా. దన్నిన=చిక్కని-డయ్యర్థా. భూతార్థ వివేకము. దిక్కుమొగము=దుఃఖముతోఁడిముఖము. దిక్కు-నా నా. . నిను పేద. అడుగులంటివచ్చిన=వరించినది. మాఁపెదలఁచిన=కలుగనున్న. వినాశకాలే విపరీతబుద్ధి=భూర్ణముగా నాశమయ్యెకాలమందు విరుద్ధమయిన బుద్ధులు పుట్టును. స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయాంతకః=ఆఁడువానిబుద్ధి ప్రళయకాలమునకే సంతముచేయును.

సమాప్తము.

వి. యస్. ప్రెస్, కాకినాడ.

10639